

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 1. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

Csákó Judit
Az Altaichi évkönyv és a magyar krónikás hagyomány

B. Halász Éva
A békebírság

Gömöri György
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve

Vigh Barbara
Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül

Tamás Ágnes
*Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868)*

Matolcsi Réka
Egy 1903-as királysértési sajtóper tanulságai

Szabó Róbert
Az első világháborús katona-tanulók iskolai kedvezményei

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 1.
LXIII. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Csákó Judit • Az *Altaichi Évkönyv* és a magyar krónikás hagyomány.
Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára 5
- B. Halász Éva • A békebírság 25
- Gömöri György • Téves adatok 17. századi síremlékeken.
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve 43
- Vigh Barbara • Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül 49
- Tamás Ágnes • Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868) 75
- Matolcsi Réka • „A király igazsága és a nemzet igazsága”.
Egy 1903-as királlysértési sajtóper tanulságai 99
- Szabó Róbert • Hadiérettségi, hadibizonyítvány. Az első világháborús
katona-tanulók iskolai kedvezményei 119

MÉRLEG

- Csorba László • „Hadd reméljük, hogy bölcsességük megszilárdítja azt,
amit türelmük és hazaszeretetük elért...” Frank Tibor új könyve
a kiegyezés angliai visszhangjáról 137

MEGEMLÉKEZÉS

- Szarka László • Tilkovszky Loránt (1927–2021) 147
- Pritz Pál • Vida István (1940–2020) 151

VIZSGÁLATOK SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF ÉTKEZÉSEI KÖRÜL

VIGH BARBARA

INQUIRIES ABOUT THE MEALS OF COUNT ISTVÁN SZÉCHENYI

In the present paper I explore those registers of Count István Széchenyi's diaries that deal with his meals. The contextualisation of the texts offers various ways of approach and interpretation. On the one hand, the paper offers a view of everyday, mechanically repeated actions by presenting eating as a daily practice. Yet a similar daily activity for the Count was the keeping of his diaries, so the examination of the question of how and why he recorded his meals in the corpus of text is inevitable. Accordingly, the inquiry was simultaneously focussed on the text, the context and the intentions. The eating-related sections of the text cannot only be interpreted in the context of meal itself within the text. While the writer of the diaries mainly reflects on his social life, he also presents and even creates himself in these notes. The analysis consequently only deals indirectly with the problem of meals, for it also draws conclusions about the habits and personality of the diarist, as well as the diaries themselves.

Keywords: historical anthropology, history of everyday life, everyday life in pre-1848 Hungary, everyday life of István Széchenyi, Széchenyi's meals

Annak ellenére, hogy Széchenyi István naplója a reformkor-történet talán legtöbbet idézett dokumentuma, eddig csak kevesen aknázták ki alulnézetből, írójának hétköznapi tapasztalataira fókuszálva, holott Széchenyi mindennapjainak szférája kimerítetlen „kincsesbánya” a történettudomány számára.¹ Kutatásaim során a gróf azon szövegeit teszem vizsgálat tárgyává, melyeket a „mindennapiság nyelvén” ad elő, s így hétköznapi kultúrájának, tapasztalati világának a feltárására teszek kísérletet.² Jelen tanulmányom-

Vigh Barbara, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.

- 1 Hangsúlyozza Pelyach István: Előszó. In: *Széchenyi mint magánember*. Szerk. uő. Bp., 2011. 5–6. Példák az újabb Széchenyi-irodalomból: Fábri Anna: Széchenyi, az apa. In: uo. 9–21.; Fónagy Zoltán: „Olyan számos családnál, mint az enyim” – Széchenyi mint mostohaapa. https://mindennapoktortene.blog.hu/2018/03/20/_oly_szamos_csaladnal_mint_az_enyim_szechenyi_mint_mostohaapa. (Legutóbbi megtekintés: 2019. október 10.); Oplátka András: *Széchenyi István*. Bp., 2005. 361–367.; Velkey Ferenc: A pesti főúri társasági élet néhány jellegzetessége az 1840-es években Széchenyi naplóinak tükrében. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. (Speculum Historiae Debreceniense 4) 113–128.; Velkey Ferenc: „Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.” Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas és magánszíntereken. *Aetas* 24 (2009) 1. sz. 51–95.
- 2 Vigh Barbara: A munka ideje, a polgári kötelességtudat Széchenyi István naplóregisztereiben. In: *Hallgatói Műhelytanulmányok 4. Történelem hallgatók válogatott írásai a középkortól a 20. századig*. Szerk. Foris Péter – Schrek Kata – Szendrei Ákos. Debrecen, 2017. 46–65.; Vigh Barbara: Egy többlaki mágnás, Széchenyi István

ban főként a naplóján keresztül, de részben levelezését, kortársak visszaemlékezéseit, levéltári anyagokat is felhasználva foglalkozom egy banálisnak tűnő témával: Széchenyi étkezéseivel. Mivel a gróf étkezési szokásairól csak mozaikdarabok bukkannak fel a szakirodalomban, a kapcsolódó bejegyzések vizsgálatán keresztül nemcsak az elszórt megjegyzések új megvilágításba helyezésére, árnyalására nyílik lehetőség, hanem arra is, hogy Széchenyi mindennapi, gépiesen beidegződött cselekedeteiről adjak képet. A diárium ez irányú adatgazdagsága ellenére nehéz egységes és jól áttekinthető képet „festeni” a gróf étkezéseiről, hiszen amellett, hogy a mindennapi élet történetisége eleve nem írható le hagyományos elbeszélői technikákkal,³ a szövegpanelek önmagukban is egyedi vagy többoldalú elemzést igényelnek. Az étkezés gyakorlata Széchenyi naplóírói rutinján keresztül ragadható meg, s így szükségszerű annak vizsgálata is, hogy milyen formában, miként és miért rögzítette a gróf étkezéseit a diáriumban. Az elemzés ezért egyszerre irányul a textusra, a kontextusra és a szerzői szándékokra. Széchenyi étkezései a kultúrát teremtő döntésként is értelmezhetőek,⁴ hiszen a táplálkozással kapcsolatos szöveghelyek nemcsak az étkezés összefüggésében kapnak értelmet a szövegkorpuszban. A naplóíró leginkább társas életére reflektál, de tapasztalati világát, önmagát is megjeleníti, sőt önmagát alakítja olykor ezekben a bejegyzésekben. Tanulmányom tehát csak részben foglalkozik az étkezések problematikájával, hiszen következtetéseket teszek a naplóíró szokásaira, személyiségére és magára a naplóra vonatkozóan is.

Tanulmányom elméleti-módszertani szempontból az „új történetírás” azon perspektívaváltásához kötődik, amely hatására egyre több kutató közelít alulról a történelemhez, és addig banálisnak tűnő „hétköznapi” dolgokra kérdez rá.⁵ Az elméleti irodalom többek között a francia mentalitástörténet-írást, az olasz mikrotörténet-írást, az angol és amerikai történeti antropológiát, illetve a német *Alltagsgeschicht*t sorolja ebbe a trendbe.⁶ Ezek mindegyikével érintkezik a munkám, annak jellegét mégis a geertzi értelemben vett antropológiai látásmód határozhatja meg leginkább,⁷ hiszen a kulturális antropológia

gróf vidéki térhasználata 1840 és 1843 között a naplóregisztereinek a tükrében. *Új Nézőpont* 4 (2017) 2. sz. 133–158.

³ Gyáni Gábor: *Az elveszithető múlt*. Bp., 2010. 46–47.

⁴ Csíki Tamás: *Eltűnt falusi világok. A 20. századi paraszti társadalom az egyéni emlékezetekben*. Bp., 2018. (Specimina Ethnographica) 197.

⁵ Szijártó M. István: Történeti antropológia és mikrotörténelem. Az új társadalomtörténet. *BUKSZ* 48 (2000) 2. sz. 152., 154.; Peter Burke: Az új történetírás múltja és jövője. In: *Történetelmélet*. I–II. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Bp., 2006. II. 1189–1208.; Lawrence Stone: Az elbeszélés újjászületése. Megjegyzések a régi-új történetírásról. In: *uo.* II. 899–919. Fónagy Zoltán: A mindennapok története. Antropológiai perspektívák a német társadalomtörténet-írásban. In: *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Szerk. Orosz István – Pölöskei Ferenc. Bp., 1994. 369.

⁶ Gyáni Gábor: A hétköznapiok historikuma. (Az új narratív történetírás.) In: *A hétköznapiok historikuma*. Szerk. Dusnoki-Draskovich József – Erdész Ádám. Gyula, 1997. (Körösök vidéke 5) 11.; Gyáni: *Az elveszithető múlt*, 77.; Simon Zoltán Boldizsár: Tapasztalat, jelenlét történelem. *Aetas* 28 (2013) 1. sz. 170.

⁷ A történeti antropológia Clifford Geertz értelmezésében nem a történetírás egy önálló irányzatát jelöli, sokkal inkább egy olyan szemléletmódot, mely hatással van annak irányzataira. Clifford Geertz: Történelem és antropológia. In: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Szerk. Sebők Marcell. Bp., 2000. (Replika könyvek 7) 121. Hasonlóan fogalmaz Roger Chartier: Szöveg, szimbólumok és franciaság. A szimbolikus antropológia használata a történetírásban. In: *uo.* 73–87., Geertz álláspontját vö. Niedermüller

jellemző célkitűzése az egyének tapasztalati világának vizsgálata⁸ – ami bizonyos mértékben az „új irányzatok” mindegyikére jellemző.⁹ E közelítések hatására élénkült meg az érdeklődés a „személyes jellegűnek nevezett (önéletrajz, önarckép, napló stb.) műfajok”¹⁰ iránt is, hiszen bennük a személyes emlékezet, a személyesen megtapasztalt múlt elevenedik meg.¹¹

Leginkább a naplók idézhetik fel – sokrétűen használható történeti forrásként – a korabeli világot a maga hétköznapiságában, mivel sokszor teljesen hétköznapi, akár banális témákat is tartalmazhatnak a lejegyzett egyedi események mellett.¹² Az új szakmai kérdések hatására a történészek számára a naplók már nemcsak „adatok rekonstruálására, más forrásokkal való szembesítésére, ellenőrzésére” szolgálnak, nemcsak az egyes korszakok érzékletesebb szemléltetéséhez, a „nagy személyiség” élettörténetének elmeséléséhez adnak alapanyagot, hanem belső világukban lettek fontosak.¹³ A figyelem már nem is (elsősorban) a műfaj objektív hitelességére, hanem a naplóírók sajátos, személyes valóságtükrözésére, a szövegek „belső valóságára” irányul.¹⁴ A kutatók így a naplóírók kapcsolatrendszerére,¹⁵ életmódjára,¹⁶ tér-idő beosztására¹⁷ stb. kérdeznak rá, a diáriumok

Péter: Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológia esélyei Kelet-Európában. *Replika* 4 (1994) 13–14. sz. 89–129., Sziájtó: Történeti antropológia és mikrotörténelem, 151–159.

⁸ Csíki: *Eltűnt falusi világok*, 7.

⁹ Fónagy: A mindennapok története, 373.; Gyáni: *Az elveszített múlt*, 42.; Jacques Le Goff: A mentalitás-történet. In: *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Szerk. Benda Gyula – Szekeres András. Bp., 2007. (Atelier füzetek 9) 420.; Niedermüller: Paradigmák és esélyek, 114.

¹⁰ Z. Varga Zoltán: Önéletírás-olvasás. *Jelenkor* 43 (2000) 89.

¹¹ Kalla Zsuzsa: A Bártfay-diárium sajátosságai. In: *Bártfay László naplói*. S. a. r., kísérő tan. írta uő. Bp., 2010. 480. A tapasztalatok középpontba állítása, s ezáltal a személyes dokumentumok felértékelődése a történeti valóság fogalmának átértékelésével áll kapcsolatban. Frank R. Ankersmit: *Nyelv és történeti tapasztalat*. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Szerk. Thomka Beáta. Bp., 2000. 169.

¹² A napló társadalomtörténeti és antropológiai értékéhez lásd Gyáni Gábor: Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. *Budapesti Negyed* 14 (1996) 4. sz. 125–142.; Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. (A közhivatalnok identitása). In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*. XII. Szerk. Dr. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1997. 25–33.

¹³ A naplók sajátos valóságtükrözéséről lásd Éles Csaba: Az önismeret irodalmi és művészi tükre: a napló. *Alföld* 44 (1993) 2. sz. 73.; Katona Csaba – Kovács Eleonóra: A személyes emlékezet dokumentumai. *Turul* 87 (2014) 2. sz. 44.; Csíki: *Eltűnt falusi világok*, 249. A történészi naplófelhasználás változásairól lásd Kalla: A Bártfay-diárium, 479.; Katona Csaba: A kacér és a szende. Slachta Etelka és Kölcsey Antónia naplóinak értelmezései. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 47 (2012) 2. sz. 52–60.; Kövér György: A magánélet titkai és a napló. *Nők, szerelem, házasság Kállay Béni életében*. *Aetas* 23 (2008) 3. sz. 82.

¹⁴ H. Porter Abbott: Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására. *Helikon* 48 (2002) 286–304.; Philippe Lejeune: 2003. Az önéletírói paktum. In: uő: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2003. (Szöveg és emlékezet) 17–46.; Uő: A napló mint „antifikció”. In: *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Szerk. Mekis D. János – Z. Varga Zoltán. Bp., 2008. (Szöveg és emlékezet) 13–24.; Szávai János: Irodalom, fikció, autofikció. In: uo. 25–32.; Z. Varga: Önéletírás-olvasás, 87–93.; Eőry Gabriella: Főszołgabírói mulatságok (Társasági élet és szórakozás Olchváry Pál naplójában). *Aetas* 23 (2008) 3. sz. 65–81.; Vas Réka: „Maglehet, hogy rosszul gondolkozok a mostani világhoz képest” (Gönczruszkai Kornis Anna grófnő naplója, 1850–1851). *Aetas* 27 (2012) 1. sz. 125–135.

¹⁶ Prizlinger Zoltán: Strigulákban mért férfiaság: szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. *Sic Itur ad Astra* 19 (2008) 209–231.; Uő: A sport, mint téma Wesselényi Miklós naplójában. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*, 129–144.

¹⁷ Richard Lawton – Colin G. Pooley: David Brindley Liverpoolja. Az 1880-as évekbeli városi társadalom. In: *A brit gazdaság és társadalom a XVIII–XIX. században*. Szerk. Tímár Lajos. Debrecen, 1999. 169–184.; Kalla Zsuzsa:

ugyanis olyan információkat (is) közvetítenek, melyek a legújabb időkig elkerülték a történészek figyelmét.

A táplálkozást az antropológusok a kultúra részének tekintik, mondván, az étkezés „nem egyéni, hanem közösségi érvényű, alapvetően kulturális meghatározottságú forma. A gyűjtések mégis – fogalmazza meg kritikusan Csíki Tamás – az ételkészítés módjára, az alapanyagokra, az ételek táji-regionális rendszerezésére koncentráltak, és ritkábban valósult meg a táplálkozás napi gyakorlatként vagy a kultúrát teremtő döntésként való vizsgálata.”¹⁸ Hasonló a helyzet a táplálkozástörténet (mint történeti aldiszciplína) területén is.¹⁹ E tekintetben Széchenyi István naplója azonban igen kedvező adottságokkal rendelkezik, a diárium sokrétű és többféle mélységű kutatásra, akár ilyen kultúrtörténeti vizsgálatra is lehetőséget ad. Az étkezések ugyanis folyamatosan a gróf közléseinek homlokterében állnak.

Tanulmányomban az 1840 májusa és 1843 májusa közötti naplószakasz bejegyzéseit vizsgálom, melyekben a gróf nyomot hagyott étkezéseiről. Az időkeret szűkítését és megválasztását a módszertani megfontolások mellett²⁰ az indokolja, hogy a gróf 1840 és 1843 közötti életének súlyponti tere már egyértelműen Pest volt, ahol a napjait egyfajta ott-honosság jellemezte. Természetesen vett részt a különböző gyűléseken, gyakorlattan mozgott már az apa és férj szerepében, s mivel Széchenyihez hasonlóan ekkor már többen Pest-Budára szervezték életüket, a társasági élet terén is megfigyelhetőek bizonyos automatizmusok, melyek feltárása fontos adalékokat szolgáltathat a reformkori mindennapok vizsgálatához is.

E hároméves időszakban Széchenyi 1053 alkalommal rögzített valamilyen formában bejegyzést naplójába,²¹ melyek között 570 olyan regisztrert találunk, amely az étkezéseivel kapcsolatban is nyújt számunkra valamilyen információt. Az ezekből kinyerhető adatok mennyisége és milyensége azonban igencsak különböző. Széchenyi jegyzetei a vizsgált időszakban ugyanis már egyre szaggatottabbak, gyakran csak egyes szavakat, neveket,

„Kellemetes társalkodású 's nem üres beszédű ember”. Bártfay László naplója. *Budapesti Negyed* 46 (2004) 4. sz. 211–238.

¹⁸ Csíki: *Eltűnt falusi világok*, 197.; Kisbán Eszter: Korszakok és fordulópontok a táplálkozási szokások történetében Európában. *Ethnographia* 95 (1984) 384–399.; Uő: Táplálkozáskultúra. In: *Magyar néprajz*. [I]–VIII. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Bp., 1988–2011. IV. (Életmód) 417–583.

¹⁹ Példa az újabb szempontokat is alkalmazó vizsgálatra: Benda Borbála: Étkezési szokások a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 491–510. A reformkorra vonatkozóan lásd Fábri Anna: *Hétköznapi élet Széchenyi István korában*. Bp., 2009. 62–79. A nagy művelődéstörténeti szintézisekben erre vonatkozóan lásd Trócsányi Zoltán: Új életformák. In: *Magyar művelődéstörténet*. I–V. Szerk. Domanovszky Sándor et al. H. n. [Bp.,] 1939–1942. V. (Az új Magyarország) 239–282., Kósa László: A tárgyi világ: lakás, öltözködés, táplálkozás. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk. uő. Bp., 1998. 275–288.

²⁰ Széchenyi majd egész felnőtt életén keresztül napról napra (ritkábban egynéhány naponta) vezette naplóját. Mivel minden bejegyzése egy-egy sajátos organizmusnak tekinthető, azokat egyediségükben, külön-külön kell elemeznünk. Vizsgálatom során ezt a feladatot elvégeztem, ez azonban azt is jelentette, hogy racionalizálnom kellett a feldolgozandó adatok mennyiségét.

²¹ Az 1053 bejegyzés Széchenyi 1085 napjáról nyújt számunkra valamilyen információt. A bizonyos oknál fogva írás nélkül maradt napokról ugyanis több esetben összevont bejegyzésben emlékezett meg a gróf, így mindössze tíz olyan nap van, a vizsgált három évben, amely bejegyzés nélkül maradt.

vagy befejezetlen mondatokat találunk feljegyzéseiben.²² A bejegyzések ilyen típusú részleteiben a gróf állandósult formulák segítségével legtöbbször pusztán az étkezés tényét rögzítette, maga a regiszter „igazi” tartalmat nem hordoz az étkezésekkel kapcsolatban. Bizonyos esetekben ugyanakkor még ebben az időszakban is jutott tér a naplóró gondolatainak, önreflexiójának, ahogyan az érdekesebb események, „az események által nyert benyomások rövid mondatokban foglalt utóhangjai”,²³ illetve anekdotikus történetek is lejegyzésre kerültek. Az ilyen típusú regiszterelemek jó néhány esetben jelenítenek meg izgalmas történeteket az étkezésekre vonatkozóan is. Vállalásom tehát nem az, hogy a napló különböző szakaszaiból felvillantott példákkal általános képet rajzoljak a gróf étkezéseiről, hanem az, hogy egy adott időkeret teljes anyagát elemezve egyszerre foglalkozzam az ilyen „tartalommal telített” és a „semmitmondó”, rutinszerűen ismétlődő szövegrészekkel.

Széchenyi egyéni szóhasználata – és annak kódolása

Széchenyi rutinszerű cselekvéseinek feltérképezéséhez – a mentalitástörténet módszeréből kiindulva – „a szinte gépiesen írt részleteket, a szövegek készen kapott formuláit” tanulmányozom, vagyis a napló azon kifejezéseit, amelyek az étkezések vizsgálatának csontvázát alkothatják.²⁴ A jelentések nyomába szegődöm, hogy megállapítsam, mit jelentenek ezek a kifejezések, fogalmak Széchenyi számára, illetve e jelentések értelmezésén keresztül nyert tudás mit mond el arról, aki az adott szöveget létrehozta.²⁵ A kódolás itt a történész feladata, hiszen „az a sajátos jelentés [...], amelyet ezek a szavak adott mondatban magukra öltenek, nem határozható meg anélkül, hogy ne tudnánk, milyen értelem kifejezésére szolgál a mondat”, s ez jelen esetben a gróf sajátos nyelvi világának és szóhasználatának a feltárását igényli.²⁶

²² A naplókról lásd Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860)*. Pozsony, 2006. (Magyarok emlékezete) 9–41.; Kosáry Domokos: Széchenyi a naplóró és a történeti személyiség. *Irodalomtörténet* 61 (1979) 489–525.; Oltványi Ambrus: Széchenyi naplójáról és kiadásairól. In: Széchenyi István: *Napló*. [Szerk. Oltványi Ambrus, ford. Jékely Zoltán – Györffy Miklós.] Bp., 2002. (Millenniumi magyar történelem) 1231–1238.; Viszota Gyula: A naplók története. In: *Gróf Széchenyi István naplói*. I–VI. Szerk. Viszota Gyula. Bp., 1925–1939. (Gróf Széchenyi István összes munkái 10–15) (= SZIN) I. (1814–1819) VII–XXX.

²³ Kovács Lajos: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848*. I–II. Bp., 1889. I. 240.

²⁴ Le Goff: A mentalitástörténet, 425–426. Bár néhány hasonló vizsgálatot a hazai történeti irodalomban is található, ezek a szavak eltérő jellege miatt tanulmányomhoz közvetlen mintát nem jelenthettek. Kalla: A Bártfay-diárium, 506–507.; Kunt Gergely: A kollektivizálás első hullámának mikroszintű tapasztalatai. In: *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években I.* Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2018. (Magyar vidék a 20. században 2) 489–490. Széchenyi étkezésekhez köthető szóhasználatát röviden elemzi Velkey Ferenc: Széchenyi István és az 1846-os „Deák-lakoma”. In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. A 2003. november 4–5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai*. Szerk. Balogh Elemér – Sarnyai Csaba Máté. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 1) 28.

²⁵ Niedermüller: Paradigmák és esélyek, 118.

²⁶ Idézi Tengelyi László: *Tapasztalat és kifejezés*. Bp., 2007. (Kísértések) 260–261. A kódolásról lásd Katona-Kovács: A személyes emlékezet dokumentumai, 43. A tapasztalás kifejezésének nyelvi meghatározottságáról: Ankersmit: *Nyelv és történeti tapasztalat*, 170., és annak „egyéni színezetéről”: Tengelyi: *Tapasztalat és kifejezés*, 30.

Vizsgálatomban a regisztereket ezért az eredeti szövegállapotukban veszem szemügyre. Bár a napló Györffy Miklós által fordított részét is használom,²⁷ az eredeti német (kisebb részben magyar, angol vagy francia) szöveget híuen követő Viszota Gyula által gondozott kritikai kiadás V. kötetét vettem alapul,²⁸ hiszen a fordítások sok esetben elmozdíthatják az eredeti regiszterek szóalakegyezéseit. Az 1053 bejegyzés alapján 49 különböző, étkezést kifejező formulát regisztráltam egy Excel-adatbázisban, olyanformán, hogy minden bejegyzéshez került egy, vagy akár több formula, s persze több esetben a bejegyzéshez nem került adat. A naplóíró 471 esetben (a regiszterek többségében) az *essen* [enni] igét, illetve annak alakváltozatait (*esse, isst, hat gegessen*, illetve ezek toldalékolt alakjait) vetette papírra. Bár az *essen* szónak több szinonimája is használatos a német nyelvben, Széchenyi ezeket csak elvétve alkalmazta.²⁹

Az *essen* legtöbb esetben nem a – történések időrendjében haladó – bejegyzések elején szerepel,³⁰ s ez arra utalhatna, hogy ezzel az igével az ebédeket jelölhette a gróf. Ezt a benyomást erősíti az a jelenség is, hogy – látszólag – a reggeli és vacsora lejegyzésére a kifejezetten ezeket az étkezéseket jelölő német szavakat használta. Reggeli esetében a *Dejeuner* [!] [villásreggeli], illetve a *frühstücken* [reggelizni] ige és annak ragozott változatai, míg vacsora esetében a *Souper* [vacsora] és a *soupiere[n]* [vacsorázni] ige és annak ragozott változatai jelennek meg jegyzeteiben.³¹ A képlet azonban korántsem ilyen egyszerű. Megerősíti ezt egy Tatai Jánoshoz írott levél is. „Barátom Tatai, nyáron két óraker ebédeltünk és 8-kor vacsoráltunk, most azonban kétkor reggelizünk és az ebéd csak 8-ra. Így

²⁷ Széchenyi: *Napló*. [Szerk. Oltványi Ambrus.] Az elemzendő kifejezéseket szögletes zárójelben eredeti nyelven, a Széchenyi által használt alakváltozatban is idézni fogom a szövegben. (A további szögletes zárójelbe helyezett részek az eredeti szövegben is betoldásként szerepelnek.) A fogalmak elemzésénél a szövegeket minden esetben saját fordításomban közlöm, ugyanis az Oltványi Ambrus által szerkesztett magyar nyelvű válogatás kiadvány éppen az étkezésekkel kapcsolatos szövegek fordításában következtetlenné mutatkozik. Többször előfordul például, hogy az *essen*, *enni* ige a magyar szövegben az értelmezett „ebédelni” értelemben szerepel. Utóbb, ha az említett probléma nem áll fenn, az idézeteket az Oltványi-féle válogatás alapján osztom meg olvasóimmal.

²⁸ SZIN V. (1836–1843.) A vizsgált bejegyzéseket Széchenyi nem egy kötetbe jegyezte, 1841. május 31-én új naplókönyvet nyitott bejegyzéseinek. Viszota Gyula azonban nagyobb részeket vett egybe kiadásai elkészítések, így az általam vizsgált teljes anyag a forráskiadvány V. kötetében található. Adatbázisom előkészítéséhez a Széchenyi CD-kiadványt szintén felhasználtam. *Gróf Széchenyi István minden írása*. H. n. [Bp.,] 2001. [CD-Rom.]

²⁹ Mindössze egyszer, 1841. szeptember 21-én jelenik meg például a naplókönyvben a szintén évést kifejező *speisen* ige. A gróf ebben az esetben azonban egy ünnepi alkalmat, vagyis a Thierney Clark által az 50. születésnapjára szervezett összejövetelt örökítette meg, valószínűleg ezért használt egy elegánsabb kifejezést. SZIV V. 500. 1841. 9. 21.

³⁰ Széchenyi bejegyzéseiben megfigyelhető egy rendszer, napi beszámolóját ugyanis sok esetben egy evésre utaló megjegyzés osztja ketté. Ez a regiszterek közötti tájékozódásban is segíthet. 1842. március 22-re tehető bejegyzés ugyanis nincsen a naplóban, de az *essen* [enni] szó kétszeri megjelenéséből arra következtethetünk, hogy a hosszú, 1842. március 21-i bejegyzés eredetileg két jegyzet lehetett, amely a hosszú, 10 soros törlés miatt válhatott el. SZIN V. 572–574.

³¹ A *Dejeuner* és a *Souper* francia eredetű szavak a német nyelvben. Széchenyi néhány esetben a szavak eredeti francia (*soupé, déjeuner*) alakjában is használja a kifejezéseket. Egy alkalommal a naplóban megjelenik a *lunch* kifejezés is, amit az angol nyelvből vett át a német nyelv. Jelentése lehet ebéd, de villásreggeli is. A naplószöveg kontextusából nem derül ki, Széchenyi milyen értelemben használja. Vö. <https://www.dwds.de/wb/Dejeuner>, <https://www.dwds.de/wb/Souper>, <https://www.dwds.de/wb/Lunch>. (Legutóbbi meglejtés: 2018. december 27.)

mind a divatnak, mind a szomszédoknak meg van feelve. NB. azon szomszédoknak, kik szívesek eljönni akarnak.”³² Mivel a reggelit nem feltétlenül a délelőtti órákban tálalták, felmerül a kérdés, hogy a történeteket szoros időrendben elbeszélő jegyzeteknek nem az elején szereplő *essen* szolgálhatott-e a reggeli étkezések jelölésére is. Ennek a mérlegelése elengedhetetlen.

A *Frühstück* [reggeli] és szinonimái mindössze hét bejegyzésben fordulnak elő. Nagy részük Nagycenkhez, vagyis Széchenyi birtokainak központjához köthető, ami nem lehet véletlen, hiszen a lassabb tempójú vidéki élet feltehetően megengedte a mágnások számára, hogy családjuk társaságában költhessék el a reggelit is.³³ Széchenyit többször látjuk úgy a naplójában, hogy a környékbeli mágnások – leginkább fivérei – körében költi el reggelijét.³⁴ A gróf tehát feltehetőleg reggelizett vidéki időzései során, ám a szűk családi körben való étkezést – a sokszor lényeges közlést alig tartalmazó vidéki bejegyzéseiben – nem tartotta feljegyzésre érdemesnek.

A gyorsabb tempót követelő városi időzései során azonban korántsem ennyire biztos a reggeli étkezés állandósága. Egyszer sem jegyzett le ugyanis arra utaló adatot Széchenyi, hogy egyedül vagy szűk családja körében reggelizett volna, abban a kisszámú bejegyzésben, melyben mégis megjelenik ez az étkezés, mindig társaságban látjuk, és szóhasználatából azt is gyaníthatjuk, hogy ezek szervezettebb alkalmak lehettek. A *geben Frühstück* [reggelit adni] kifejezés például egy valamilyen alkalomból rendezett, formálisabb reggelit jelöl, ahogyan a *Dejeuner* [villásreggeli] jelentése is hasonló lehetett a naplóíró számára.³⁵

Több magyarázat is felmerülhet arra vonatkozóan, miért hiányzik a reggeli a gróf Pesthez köthető bejegyzéseiből. Előfordulhat, hogy ahogyan Cenken, itt sem tartotta érdemesnek lejegyezni az egyedül vagy szűk körben elköltött étkeket, de megeshet, hogy azért nem látjuk a reggeliket, mert nem is voltak, ahogyan az is lehetséges, hogy az *essen* ige is szolgálhatott jelölésükre. Az utóbbi két lehetőség azonban kevésbé tűnik valószínűnek. Széchenyinél ugyanis gyakori volt, hogy alvásproblémái miatt már hajnalban felkelt, és elkezdett dolgozni, s mivel a korai ébredés erkölcsi kérdést is jelentett számára, a problémákkal nem terhelt éjszakák után is evidens lehetett számára a korai ébredés.³⁶ Az első étkezésre utaló megjegyzés azonban igen kései, a legtöbb esetben kora délutáni időpontokat takarhat.

Az étkezések időpontjára csak elvétve vonatkozik néhány adat, a gróf ugyanis legtöbb esetben nem keltezte órára pontosan étkezéseit. Számos alkalommal időhatározót használt, és csak annyit jegyzett le, hogy korán vagy éppen későn került asztalhoz.³⁷ A konkrét

³² *Gróf Széchenyi István levelei*. I–IV. Összeáll. Majláth Béla – Zichy Antal. Bp., 1889–1896. (Gróf Széchenyi István munkái 3–4, 6, 9) (= SZIL) III. 104. Talán ennek a divatnak a működését látjuk: SZIN V. 502. (1841. szeptember 29.)

³³ Fónagy Zoltán: „Minden helynek megvan a maga ideje”. Ember és idő viszonya a 19. századi Magyarországon”. In: *„Atyám megkívánta a pontosságát”. Ember és idő viszonya a történelemben*. Szerk. uő. Bp., 2016. (Századok Könyvek) 75–100.

³⁴ SZIN V. 392. (1840. július 9.), 631. (1842. szeptember 24.)

³⁵ SZIN V. 468. (1841. április 26.), 577. (1842. március 29.)

³⁶ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 248–249.; Oplatka: *Széchenyi István*, 363.; Vigh: *A munka ideje*, 54–57.

³⁷ SZIN V. 623. (1842. augusztus 29.), 529. (1841. december 20.)

adatokat tartalmazó bejegyzésekben igen változatos időpontok jelennek meg: délután 3, 5, 6 s egy esetben este 7 óra is.³⁸ Természetesen az étkezés időpontját számos tényező befolyásolhatta: egy-egy találkozó időpontja, egy elhúzódozó ülés, az éhségérzet, ahogyan az is, hogy hol vagy kinél került asztalhoz, s hogy annál a háznál milyen szokások uralkodtak. Levelezése alapján azt feltételezhetjük, hogy az első feljegyzett étkezés ideje általában 2-4 óra közé eshetett.³⁹ Ezek az időpontok a mágnások számára is mindennaposak lehettek, hiszen Széchenyinek sok esetben volt asztaltársasága, akik természetesen vettek részt ezeken az alkalmakon, emellett a meghirdetett közebédek esetén is hasonló időpontok szerepelnek az aláírási íveken, meghívókon.⁴⁰ A naplóban megjelenő 5 és 7 óra közötti időpontok nem tekinthetők általánosnak, egy 4 óra utáni étkezés mellé ugyanis már a 'későn' jelzőt helyezte a gróf.⁴¹ Bármikor is legyen azonban az első feljegyzett étkezés, 2-kor vagy 7-kor, kevéssé feltételezhető, hogy Széchenyi a hajnali vagy kora reggeli ébredése után egészen délutánig egy falatot sem evett volna. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy ez a reggeli étkezés igazán rutinszerű, talán kevéssé, vagy egyáltalán nem volt formális, így pedig nem tarthatta érdemesnek bevenni jegyzeteibe.⁴²

A Tataihoz írott levél alapján feltételezhetnénk persze, hogy ezek a kora délutáni időpontok jelölik a reggelit, így azok valójában nem hiányoznak a bejegyzésekből, csak rejtve maradnak számunkra, a levelet tovább olvasva azonban árnyalható ez az eshetőség, „... egyen velünk egy kis »reggelit« akár mikor, tán holnap – vagy ha nem lehet – holnapután. – Had beszéljük magunkat egy kissé ki, mint a német mondja.”⁴³ Azzal, hogy a gróf a levelében a reggelit idézőjelbe tette, egyúttal azt is jelezte, hogy ezt a kései reggelit ő már nem igazán tekintette – időbeliségét tekintve – reggelinek, még akkor sem, ha az az adott nap első étkezése volt is. Mégis reggelinek nevezte. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy a reggelinek lehettek meghatározott elemei a „Széchenyi-háznál”, akár a feltálat ételek tekintetében is.⁴⁴ Kisbán Eszter szerint ugyanis a reggeli étkezések a meleg italok, kávé, tea, csokoládé köré szerveződtek, a „hármás étkezési rendben” a reggeli

³⁸ SZIN V. 408. (1840. október 3.), 458. (1841. március 23.), 551. (1842. február 8.), 642. (1842. október 27.)

³⁹ *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860.* I–II. Összeáll. Bártfai Szabó László. Bp., 1943. A 3 órai étkezésre példák: I. 399. (Csapó Dánielhez, 1842. március 12.), I. 418. (Fehr Vilmoshoz, 1842. október 11.), I. 424. (Pulszky Ferenchez, 1842. november 1.) Meghívás 4 órai étkezésre: I. 344. (Lenhossék Mihályhoz [1839.] június 19.)

⁴⁰ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (= MTA KIK Kt.) K 166/188. Meghívó az akadémiai tagok közös ebédjére.

⁴¹ SZIN V. 579. (1842. április 5.)

⁴² A korban már elterjedt volt „az újkori hármás étkezési szerkezet”, melynek állandó étkezései a ma is szokásos reggeli, ebéd és vacsora voltak. Kisbán: *Táplálkozáskultúra*, 545. Bár Fábri Anna szerint sokan elhagyták a reggelit (Fábri: *Hétköznapi élet*, 69.), Széchenyi reggel is étkezhetett valamilyen formában. A magyar nyelv szótára szerint ugyanis a korban a reggeli fogalmába a különböző italok (pl. kávé) fogyasztása is beletartozott. Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára.* I–VI. Pest–Bp., 1862–1874. V. 465. A naplóból gyaníthatjuk, hogy Széchenyi élt a kávézás szokásával, amit Kovács Lajos, s maga Széchenyi is megerősít. Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 248., *Széchenyi István válogatott művei.* I–III. Szerk. Spira György. Bp. 1991. (Magyar Remekírók) III. (Önismertet) 52.

⁴³ SZIL III. 104.

⁴⁴ A feltálat ételek tekintetében a napló nem nyújt elég információt ahhoz, hogy biztos következtetéseket vonhassak le erre vonatkozóan.

menüje így jellegzetesen eltért a másik két étkezésétől.⁴⁵ Az *essen* legtöbb esetben mégsem egy ilyen, idejét tekintve már nem, de a feltálat ételek jellegét tekintve talán még reggelinek nevezhető étkezést jelölhetett. A levelet ugyanis Széchenyi Nagycenken írta, mely település – mint láttuk – teljesen más életmódot követelt a gróftól, mint másik otthona, Pest. Levelében magát a kései „reggelit” is azzal magyarázta, hogy ez jobban megfelel a szomszédoknak, akiknek egy-egy látogatás kedvéért egyébként akár több tíz kilométernyi távolságot is meg kellett tenniük.⁴⁶ Az őszi esős időjárás a kiépítetlen utakon a közlekedést még nehezebbé tette,⁴⁷ így ha a gróf mindenképpen reggelivel akarta vendégül látni látogatóit, racionális döntés lehetett annak időpontját eltolni. Pesten hasonló problémák ritkán merülhettek fel,⁴⁸ így itteni vendégeit kora délután ebéddel fogadhatta. „Kovács Lajos ma 3-kor nálam itt eszik. Tegye Ön azt szintén, vagy ha nem lehet, jöjjön ebéd előtt, vagy ebéd után a hídigyűlés előtt”⁴⁹ – fogalmazott egy Tasner Antalhoz írott levelében. Az *essen* tehát legtöbbször nem a reggelit, de nem is feltétlenül az ebédet jelzi. Úgy fogalmazhatnánk, az *essen* attól függetlenül, hogy milyen időpont összefüggésében jelenik meg, az adott nap első főétkezését jelöli, egy olyan étkezést, mely – legtöbbször – nem telítődik valamiféle szertartásossággal, ugyanakkor hozzá az étkezések bevett elemei – például: terített asztal – kapcsolódnak. Egy ilyen étkezés pedig eshet akár a vacsora időpontjára is, hiszen egy bejegyzésében egy este 10 órára eső étkezést jelölt az *essen* igével a gróf.⁵⁰

Ha pontosan jelölni akarta az étkezés jellegét, megtehetette, feltételezhetően legtöbb esetben pedig meg is tette, hiszen nemcsak azon bejegyzésekben különülnek el ezek a különféle étkezések, amelyekben több megjegyzés is szerepel evésre vonatkozóan,⁵¹ hanem azokban is, amelyekben csak egy étkezéséről tesz említést. A *Frühstück*, a *Diner*, valamint a *Souper* ugyanis egy második jelentéssréteggel is rendelkezhetett.

„A Kaszinóban eszem [esse]. Ürményi, a koronaőr ad ebédet [gibt Diner] a Kaszinóban. Pestmegyeiek és fiumeiek. Nagyon csodálkozom, hogy én nem vagyok hivatalos.”⁵² Széchenyi egyrészt arról számol be, hogy a Kaszinóban étkezett. Ehhez az *essen*, enni igét használta. A bejegyzésben ugyanakkor találunk egy másik kifejezést is. Ez a *Diner*, melynek jelentése ebéd. Mivel a két étkezés feltehetően egy időben, de külön térben, vagyis a Kaszinó más és más termeiben zajlott, az *essen* ebben a bejegyzésben szintén egy ebédet jelölhet. A két kifejezés között azonban van egy árnyalatnyi különbség. A *Diner* ugyanis amolyan „festliches Mittagessen”,⁵³ vagyis lejegyzésével leginkább alkalmi vagy szervezettebbnek tekinthető étkezéseket jelölhetett a gróf. Az Ürményi Ferenc volt fiumei kormányzó, a király által akkor kinevezett ideiglenes koronaőr által adott ebéd egy ilyen

⁴⁵ Kisbán: Táplálkozáskultúra, 545–546.

⁴⁶ Vigh: Egy többlaki mágnás, 152–153.

⁴⁷ Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Bp., 2005. (Osiris tankönyvek) 36.

⁴⁸ Télen a jégzajlás akadályozhatta a Budára való átjutást.

⁴⁹ SZIL III. 487.

⁵⁰ SZIN V. 465. (1841. április 16.)

⁵¹ SZIN V. 458. (1841. március 22.), 589. (1842. április 28.)

⁵² SZIN V. 623. (1842. augusztus 28.)

⁵³ <https://www.dwds.de/wb/Diner>. (Legutóbbi megtekintés: 2018. december 27.)

formális alkalom lehetett, melyre nemcsak az utal, hogy messziről érkezett vendégek vettek részt rajta, de maga a helyszín is, hiszen a Nemzeti Kaszinó vendégtermei gyakran szolgáltattak helyet magánszemélyek által szervezett ünnepélyes, sok embert befogadó ebédeknek. Ezzel szemben Széchenyi ebédje mindennaposnak mondható, hiszen számtalan ehhez hasonló bejegyzést találunk naplójában. Éppen ezért lehetett érzékeny pont számára az is, hogy ő nem lehetett jelen ezen az eseményen, hisz látszólag semmi – de legalábbis egy másik meghívás semmiképpen – nem akadályozta volna őt a megjelenésben.⁵⁴

Az étkezések jellegét is jelölő szavak lejegyzésével tehát leginkább alkalmi vagy szervezettebbnek tekinthető étkezéseket rögzített a gróf. A reggelik esetében például jól látszódik, hogy a rutinszerű eseteket nem, csak a valamilyen jelentőséggel telített alkalmakat jegyezhette fel. A reggelihez hasonlóan a vacsora is megszokott lehetett nála,⁵⁵ a vacsorára utaló legtöbb megjegyzést mégis olyan összefüggésben jegyezte le, amely társas jelenlétre vagy valamilyen ünnepélyesebb alkalomra utal.⁵⁶ Hasonló a helyzet az ebédek-nél is, több esetben ezen étkezés kapcsán is csak annyit jegyzett le a gróf, hogy jót tett neki az étel,⁵⁷ ám ez a kifejezés is inkább ünnepélyes vagy formális, főleg egyletekhez kötődő étkezéseket jelöl.⁵⁸ A valóban ünnepélyes alkalmak mellett a jelenlévők személye⁵⁹ vagy a nagy létszám⁶⁰ is kiérdemelhetette a *Diner* megjelölést, ezeket nevezhetjük társasági típusú ebédeknek. Erre a kifejezésre azonban egy harmadik jelentésréteg is rakódhatott, mert a *Diner* néhány esetben estebéd értelemben tűnik elénk, melyre az utalhat, ha már a *Diner* lejegyzése előtt megjelenik a *Nachmittag* [délután] szó az adott bejegyzésben, vagy ha közvetlenül utána már estére utaló kifejezések bukkannak fel, mint például a színház.⁶¹

El kell kerülnünk azonban a szavak stabil, állandósult értelmének feltételezését,⁶² hiszen az *essen* bizonytalan szerepe és a három alapétkezést kifejező fogalom több jelentésrétege miatt Széchenyi minden bejegyzése egy-egy sajátos organizmusnak tekinthető, vagyis mind az 564. étkezésre utaló megjegyzés egyedi vizsgálatot igényel, hogy eldönthető legyen, az adott szó abban a kontextusban mit fejez ki, különösen ha figyelembe vesszük a naplóról következőket is. Ez pedig nem csak abban mutatkozik meg, hogy nem minden nap jegyzett fel étkezésre utaló megjegyzést, magában a szóhasználatában is természetes következtetések figyelhetők meg. A *Souper* és a *Diner* például – ahogyan láttuk – legtöbb esetben alkalmi vagy szervezett étkezést jelöl, de nem mindig, ahogyan az *essen* legtöbb esetben a különösebb jelentőséggel nem rendelkező főétkezéseket jeleníti meg, de nem kivétel nélkül. 1842. április 7-én például Keglevich Gábornál evett a gróf, akit tárnokmesteri kinevezése alkalmából a nógrádi küldöttség is üdvözölt, naplójában ezt az

⁵⁴ SZIN V. 385. (1840. május 18.)

⁵⁵ SZIN V. 398. (1840. augusztus 19.), 626. (1842. szeptember 26.)

⁵⁶ SZIN V. 388. (1840. június 8.), 526. (1841. december 12.)

⁵⁷ SZIN V. 420. (1840. november 17.)

⁵⁸ SZIN VI. (1844–1848) 148. (1844. december 26.)

⁵⁹ SZIN V. 524. (1841. december 14.), 609. (1842. június 20.)

⁶⁰ SZIN V. 410. (1840. október 12.), 652. (1842. december 1.)

⁶¹ SZIN V. 404–405. (1840. szeptember 18.), 640. (1842. október 23.)

⁶² Chartier: Szöveg, szimbólumok, 86.

étkezést mégis az *essen* igével jelenítette meg.⁶³ A *Diner* mint estebéd használatában sem következetes, mert előfordulnak olyan időpontok a naplóban, melyeknél használhatná a szó ezen jelentését, mégsem teszi.⁶⁴ Egyes bejegyzéseiben emellett olyan eseményeket jelenít meg, mint névnapok, születésnapok, de ilyenek lehetnek az estélyek és bálók is, melyek valószínűleg szintén étkezéssel jártak együtt, mégsem jegyzett le arra utaló megjegyzéseket.⁶⁵ Az 564 bejegyzést egyenként mérlegelve az egyes szavak általában használt jelentését lehetett meghatározni, amellett, hogy a vizsgálatomban az ettől való legjellemzőbb eltéréseket is igyekeztem tolmácsolni.

Az étkezések körülményei – a ragozott formulák vizsgálata

Dolgozatomban minden étkezéshez kötődő körülményt igyekszem körbejárni, a jelenségek lehető legpontosabb és legmegfelelőbb leírására és elemzésére is törekszem,⁶⁶ amihhez szintén a készen kapott formulák felől közelíthetek, hiszen az alapfogalmakhoz Széchenyi gyakran különböző ragokat illesztett. Ezeket a regisztereket „autografikusan” olvasva a kérdést így teszem fel: „Mi mindent tudhatunk meg mindebből a szerzőről?”⁶⁷

E formulák elemzésével az étkezések újabb és újabb aspektusaira vizsgálhatunk rá, megjeleníthetjük, mely településeken, milyen helyeken s mely személyekkel étkezett legszívesebben a gróf, ahogyan azt is, milyen házigazda s vendég volt ő. Hiba lenne azt feltételeznünk azonban, hogy ezáltal csupán Széchenyi étkezéseinek megismeréséhez juthatunk közelebb. Ha ugyanis nemcsak az étkezések „árjával úszunk”, hanem „egy későbbi, jobban tájékozott megfigyelő szemszögéből” is elemezzük az eseményeket,⁶⁸ a ragozott formulák által adalékokat nyerhetünk a gróf életének igen szerteágazó területeinek vizsgálatához is. Az étkezés idejét kifejező *essen um* [enni valamikor] formula a napi ritmus feltérképezéséhez, az étkezés helyét rögzítő *essen in* [enni valahol (településen)] és *essen im* [enni valamely intézményben] formulák a vidéki és városi térhasználat elemzéséhez szolgáltatnak bázist. Az étkezés házigazdáját és egyben a helyét jelző *essen bei* [enni valakinél] és a társiasságot kifejező *essen mit* [enni valakivel] formulák a gróf társasági életének a feltárásához adnak remek alapanyagot. Szintén láthatóvá válnak ezeken keresztül a „megélt élet” körvonalai, és így közelebb kerülhetünk a családjával, osztályostársaival való kapcsolatához és a mágnások mentalitásához is.

Az időpontot rögzítő *essen um* formula hosszabb részletezést már nem igényel Széchenyi étkezéseinek idejével fentebb bőven foglalkoztam –, így itt elegendő, ha a lejegyzés idejének sajátosságaival foglalkozom. A naplókönyvben ugyanis a jelen idejű igék mellett a múlt idejű alakok is igen szép számban jelen vannak, vagyis vizsgálataim során például nemcsak az *essen*, de a *hat gegessen* formulával is többször találkoztam. Bár a *soeben*

⁶³ SZIN V. 580. (1842. április 7.) Vö. 538. (1842. január 13.)

⁶⁴ SZIN V. 408. (1840. október 3.), 579. (1842. április 5.)

⁶⁵ MTA KIK Kt. K 168/88 Vendéglői szerződés. A hiány oka leginkább a napló regiszterjellegében keresendő.

⁶⁶ Tengelyi: *Tapasztalat és kifejezés*, 358.

⁶⁷ Abbott: *Önéletírás, autográfia*, 303–304.

⁶⁸ Burke: *Az új történetírás*, 940.

(éppen most) kifejezés utalhat arra, hogy bizonyos eseményeket abban a pillanatban jelelt meg, amikor azok megtörténtek, vagyis előfordult, hogy magánál tartotta naplókönyvét,⁶⁹ sőt egy-egy bejegyzést meg is mutatott ismerőseinek,⁷⁰ mégis kevésbé feltételezhető, hogy mindenhová magával vitte volna azt, vagyis amit a bejegyzésekben látunk, az legtöbb esetben egy igen közeli, de mégiscsak utólagos közvetítése az egykor volt jelennek. Az igeidők váltakozása mögött tehát valószínűleg szintén a naplóíró szóhasználatának természetes következetlensége bújhat meg.

Az étkezés ideje mellett annak helyét is megjelölhette a gróf, az *essen in* vagy *essen im* formulák segítségével, melyek közül az *in* településeket,⁷¹ míg az *im* intézményeket jelöl. Minden étkezéshez egy-egy települést kötve jól látszik, milyen nagymértékben befolyásolták a tér kínálta lehetőségek a gróf mindennapjait. A gyors ütemben fejlődő Pesttel szemben Nagycenk nem biztosíthatott elegendő terepet többek között a társasági élet területén sem egy Széchenyihez hasonló kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkező személy számára. Birtokközpontján belül így ritka az az eset, hogy meglátogatott valakit a gróf, mindössze egy esetben mutatható ki az is, hogy nem otthon, hanem valaki másnál ebédelt.⁷² A bejegyzésekben megjelenő helységek tehát szinte kivétel nélkül egy-egy vidéki birtokos nevét is helyettesíthetik, akik meghívták a gróftól étkezni, így például Fülesen gróf Zichy Henrikné, míg Egyeden Festetich Ignác gróf invitálására fordulhatott meg. Az ilyen, többnyire Cenk környéki települések között már jól bejáratott helyei is voltak, mint bátyja, Széchenyi Pál Apátiban található birtoka, ahol akár meghívás nélkül is ehetett, ha esetleg útközben érte az éhség. Ezt természetesen csak a kocsival vagy lóval történő utazások esetén tette meg, hiszen étkezésre nem volt lehetősége útközben, vagyis az ilyen utazások alkalmával meg kellett várnia, amíg egy étkezésre alkalmas állomásra jutott vagy hazaért.⁷³ A gőzhajós utak már szabadabb mozgást biztosíthattak, ott utazás közben is lehetőség nyílt az étkezésre.⁷⁴

Az *essen im* kifejezés megjelenésével valamely vendéglőben vagy vendéglővel is rendelkező intézményben találjuk a gróftól. Előfordulása leginkább a Nemzeti Kaszinóval kapcsolható össze, ahol a legtöbb esetben feltehetően nem egyedül étkezett, mivel számtalan olyan bejegyzés található a naplókönyvben, melyben pontosan megjelölte – az *esse mit* formula segítségével – kivel evett együtt,⁷⁵ máskor egyszerűen csak megjegyzéseket tett arra vonatkozóan, kivel beszélgetett, de a *wo [hol]* kifejezés megjelenése is utalhat társaság jelenlétére.⁷⁶ A Kaszinóban elköltött étkezések előtt vagy után gyakran jelennek meg ülésekre utaló megjegyzések. Az itteni étkezések mögött éppen ezért praktikus, időkímé-

⁶⁹ SZIN V. 459. (1841. március 28.), 629. (1842. szeptember 20.) Bár mindkét megszólalás utazás aktusához kötődik, úti íródoboz segítségével lehetőség nyílhatott útközben napló- vagy levélírássra is.

⁷⁰ Gergely: *Széchenyi István*, 15.; Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 240.; Viszota: *A naplók története*, XIII–XIV.

⁷¹ Vannak olyan bejegyzések is, melyekben először a település nevét említette meg, majd annyit jegyzett mellé, hogy „esse dort”. SZIN V. 411. (1840. október 18.)

⁷² SZIN V. 390. (1840. június 24.)

⁷³ A postakocsiknak például voltak állomásaik, „ahol megálltak etetni, itatni”. Trócsányi: *Új életformák*, 265–266.

⁷⁴ Széchenyi: *Napló*, 911.

⁷⁵ SZIN V. 411. (1840. október 19.)

⁷⁶ SZIN V. 430. (1840. december 14.)

lő okokat sejtethetnénk, ám Széchenyi Ullmann-házban található bérlakását mindössze néhány ház választotta el a Kaszinó épületétől, vagyis a Llyod-palotától.⁷⁷ Az itteni étkezések oka tehát inkább a társaság lehetett, hiszen az intézmény pezsgő társas életet tett lehetővé. „A Casino kora reggeltől késő estig nyitva áll, könyvtár, újság-levelek, [...] ételital pedig akár a földszinti, akár az első emeleti vendéglői teremben a' cédulán kített áron minden foglalkozónak' s vendégnek szintúgy mint Részvényes tagoknak szabad használatára állnak.”⁷⁸ A Kaszinó vendéglője tehát bárki számára nyitva állt, aki rendelkezett meghívóval.⁷⁹ Valószínű tehát, hogy Széchenyi azon napokon sem étkezett egyedül a Kaszinóban, amikor étkezéséről készült számvetése nem tartalmaz társaságra utaló elemeket.⁸⁰ Vagyis valószínűleg csak akkor jelenítette meg környezetét, ha annak valamilyen jelentősége volt számára.

Az épület sok ember befogadására alkalmas vendéglői termekkel is rendelkezett, így pedig nem lehet véletlen, hogy több alkalommal tartottak ebben az időszakban ünnepélyes ebédeket a Kaszinóban. Ezek egy része magánszemélyek által rendezett ebédet jelent,⁸¹ de egyletek is előszeretettel tartottak itt összejöveteleket.⁸² Ilyen alkalmakkor pedig nem pusztán a konyhából kerülhettek ki az ételek, ugyanis a tagoknak az 1832-es évre szóló tudnivalókat tartalmazó összefoglalóból kiderül, hogy az édességekről a pesti cukrász Fischer Ferenc gondoskodhatott.⁸³

Pesten ebben az időszakban természetesen a Kaszinón kívül is számos, vendéglővel rendelkező intézmény állt, melyek közül néhány a naplókönyv hasábjain is megjelenik. Ilyen volt a hajóhid pesti hídfőjénél állt Angol Királynő szálló⁸⁴ vagy a „nagyszerű, alkalmas helyezése által kitüntetett” Vadászkürt az egykori Kishíd utcában.⁸⁵ A jó elhelyezkedés hangsúlyozása nem véletlen, hiszen Haydner Jánosnak, a Tigris vendégfogadásának a *Pesti Hírlap*ban megjelenő hirdetéséből is látszik, hogy a fogadók célközönsége elsődlegesen nem a pest-budai lakosság, hanem az átutazó közönség volt.⁸⁶ Ezen intézményeket Széchenyi tehát csak ritkán látogatta, hiszen Pesten számos lehetősége adódott az étkezésre, ráadásul olykor visszatetszést is keltett benne az ottani társaság.⁸⁷ Ezzel szemben

⁷⁷ Mindkettő a Rakpiacon helyezkedett el. Fónagy Zoltán: *Hagyomány és modern határán – Széchenyi István, a magánember. Magyar Tudomány* 171 (2010) 1442.

⁷⁸ MTA KIK Kt. K 168/14. Kivonat A' Pesti Nemzeti Casino szabályibul.

⁷⁹ MTA KIK Kt. K 168/15.

⁸⁰ SZIN V. 390. (1840. június 12.), 435. (1841. január 5.)

⁸¹ SZIN V. 453. (1841. március 6.), 623. (1842. augusztus 28.)

⁸² MTA KIK Kt. K 166/190. Meghívó az akadémiai tagok közös ebédjére.

⁸³ MTA KIK Kt. K 167/82. Fischer Hébéhez címzett kioszkja az egykori Színház-téren, a Német Színházzal szemben állt, ahol a gróf is többször megfordult. Naplójában e hely megjelölésére a Fagylda elnevezést is használta. 1842 nyarán – május és augusztus között – például 19 alkalommal kereste fel „Fischert”. Fábri: *Hétköznapi élet*, 74.

⁸⁴ Egykor Nagyhíd utca [ma Deák Ferenc utca 1.].

⁸⁵ Emmerling Károly: Vendépalota „A' Vadászkürthöz”. *Pesti Hírlap* 1841. május 15. 328. [Ma Türr István utca 5.]

⁸⁶ „Alulirt ajánlja a' nagyérdemű utazóknak az újváros közepén a' feldunai gőzhajók lakhelyéhez legközelebb levő vendégfogadóját”. Haydner János: Tigris vendégfogadó Pesten. *Pesti Hírlap* 1842. április 21. 283. [A fogadó épülete ma is a Nádor utca 5. szám alatt található.] A helyszínekhez lásd Kalla Zsuzsa: Pest-Budamutató. In: *A Bártfay-napló*, 769–772.

⁸⁷ Széchenyi: *Napló*, 866.

Bécsben, ahol nem rendelkezett saját lakással, mindig a Schwan nevű fogadóban szállt meg, és sok esetben ott is étkezett.⁸⁸ Több bejegyzésből látszik, hogy az asztalnál társasága is volt, így lehetséges, hogy ő szintén egy-egy szálló vendég társaságát kereste, amikor mégis betért a pesti vendégfogadóba.

A gróf számára étkezésre kínáló számos lehetőség egyikét a Kaszinó konyhája mellett Pest-Budán a mágnástársak vagy munkatársak, ismerősök meghívásai jelentették, melyeket az *esse bei* vagy *Diner bei* kifejezések rögzítik a naplóban.⁸⁹ Ez persze nem jelenti azt, hogy bécsi tartózkodásai idején ne kapott volna meghívásokat, de itteni időzései igen töredezettek. Gyakran egy hétnél is kevesebb időt, előfordult, hogy csak fél napot töltött a császárvárosban. 1843. március és április között azonban, feltehetőleg a közelgő országgyűlés miatt, 22 napot egyhuzamban Bécsben töltött, az ehhez az időszakhoz köthető jegyzetei alapján pedig jól látszik, ha alkalma volt, kihasználta a tér kínálta lehetőségeket, ezen 22 nap alatt ugyanis szinte minden bejegyzésben más név jelenik meg az étkezések összefüggésében. Van néhány személy, akikhez szorosabb kapcsolat fűzte – mint a bátyjai, Lajos és Pál, illetve hídügyi munkatársa, Sina György báró –, őket gyakrabban felkereste itteni időzése során, s többször megjelennek az étkezésekkel összefüggésben is. Egy Lajosnál elköltött főétkezésről szólva a gróf rosszállva azt is megjegyezte, hogy bátyja túl kicsiny körben mozog, ami jól mutatja, milyen fontos lehetett számára a széles kapcsolati háló.⁹⁰ A meghívások alapján pedig azt láthatjuk, hogy a társas érintkezés terén nincs nagy különbség Bécs és Pest-Buda között. Az étkezések tükrében a Bécshez köthető bejegyzésekben 21 különböző személy tűnik fel. Ez a szám a Pest-Budához köthető bejegyzésekben sem sokkal magasabb, mindössze 28. A 21, Bécshez köthető személy azonban 39, míg a 28, Pesthez köthető személy 73 alkalommal látta vendégül a grófot. Állandó lakhelyén is voltak ugyanis olyanok, akikhez szoros baráti vagy munkakapcsolat fűzte, így náluk többször járt vendégségben. Ilyennek tekinthető Batthyány Lajos, Károlyi György,⁹¹ vagy a már említett Sina György báró, aki Pesten is rendelkezett lakással. Társas étkezésre – mint láttuk – a gróf birtokközpontján kevesebb lehetőség nyílt, ám a Cenkhez köthető bejegyzésekben is előtűnt az a minta, miszerint a hozzá közelebb álló személyek gyakrabban látták vendégül. Így jelenhet meg fiatalabb bátyja, Széchenyi Pál Apátiban található birtoka többször is a bejegyzésekben étkezések kapcsán, de az is feltűnő, hogy amikor Sopronba utazott, és nem valamilyen nyilvános ebéden vett részt, szinte kivétel nélkül egykori nevelője, akkori jószágigazgatója, Lunkányi János látta vendégül.⁹²

⁸⁸ Bécshez kötötte a Schwanon kívül csak a várpalota jelenik meg mint az étkezések helyszíne.

⁸⁹ A *bei* intézmények előtt is előfordul.

⁹⁰ SZIN V. 698. (1843. március 29.)

⁹¹ Károlyival, de még inkább feleségével való jó viszonyára utal, hogy a náluk elköltött étkezésekhez többször fűzött kommentárokat a hölgy hogylétére vonatkozóan. Ilyen az 1841. április 18-i (SZIN V. 466.) bejegyzés is, melyben egyenes Kicsinek nevezte a hölgyet. Ez a formula merőben szokatlan, annak ellenére ugyanis, hogy közeli ismerőseinek gyakran adott különböző rövidítéseket naplókönyvében, becézett formulákat csak a legritkább esetben használt. Velkey: *Este társaság hozzánk*, 51–95.

⁹² Vele való kapcsolata igen közvetlen lehetett, Lunkányi még a házat is kölcsönadta Széchenyinek egy vendégség végett. SZIN V. 494. (1841. augusztus 26.)

Mivel egyes bejegyzéseiben a *wieder* (ismét) kifejezés is megjelenik a *bei* mellett, feltételezhetjük, hogy annak ellenére, hogy volt néhány személy, aki gyakrabban hívta vendégségbe, az mégis szokatlan lehetett, ha két egymást követő napon ugyanazon személynél étkezett. Kovács Lajos egy megjegyzéséből látszik, hogy maga Széchenyi is kellemetlenül érezte magát, ha több, egymást követő napon invitálta ebédre. „Volt eset, hogy például Pozsonyban csaknem négy hétig állandó asztaltársra voltam. Beteges volt, és senkit sem fogadott, körülé csak családja volt. Mindennap külön meghívott és mindig faggatott előbb: valljam be, nem lesz-e nekem alkalmatlan nála ebédelni?”⁹³

A meghívások alapján tehát azt láthattuk, nincs nagy különbség Bécs és Pest-Buda között, Bécs mégsem értelmezhető teljesen megélt társasági térként, hiszen a gróf a császárvárosban nem rendelkezett saját otthonnal, így ezen a településen nem invitálhatott asztalához vendégeket, holott Széchenyi otthonaiban, vagyis a cenki kastélyban és a pesti Ullmann-házban tartott vendégségekről gyakran közvetít a diárium. Ezeket az összejöveleket az *essen bei uns* vagy *bei mir*, illetve a *Diner bei uns* vagy *bei mir* formulák jelölik.

A *bei mir* [nálam] és a *bei uns* [nálunk] kifejezések váltakozására több magyarázat is adódhat. Bár előfordul, hogy bejegyzéseiben név szerint megjelöli családtagjait,⁹⁴ a *bei uns* kifejezés mögött mégis őket, vagy legalábbis feleségét, Seilern Crescence grófnőt sejtjük. A házastársak azonban nem mindig tartózkodtak ugyanazon a helyszínen.⁹⁵ Ilyen esetekben természetes, hogy Széchenyi önmagát jelölte meg házigazdaként, míg olyankor, amikor felesége is vele volt, legtöbb esetben átváltott a többes szám használatára.⁹⁶ Ezen formula alkalmazásával egyes esetekben annyira következetes volt, hogy ha olyan személyt jelölt naplójában, aki kifejezetten hozzá érkezett látogatóba, de ebédre is maradt, átugrott a többes szám használatára, jelezve, hogy felesége, esetleg szűkebb családja is jelen volt az étkezésnél.⁹⁷ Az 1842. május 8. és 14. közötti bejegyzésekben azonban többször is változik a vendéglátó megjelölése, holott arról nincs tudomásunk, hogy felesége elutazott volna.⁹⁸ Előfordult ugyanis, hogy bár Crescence szintén Pesten tartózkodott, ahogyan férje, mégsem étkezett társaságában, betegség,⁹⁹ a társaság jellege vagy akár egy másik meghívás miatt. Ha a gróf nem egyedül érkezett egy-egy vendégségbe, legtöbbször az *esse bei [...] mit* formulát jegyezte le, majd konkrétan meg is nevezte azt a személyt, aki kísérője volt aznap.¹⁰⁰ Alkalmanként feleségét is így jelölte,¹⁰¹ ám ő legtöbb esetben mégis „láthatatlan szereplő” marad, vagyis eltűnik a többes számú *essen* mögött. Előfordult azonban, hogy a gróftól kifejezetten önmagában invitálták vendégségbe. „Villásreggeli

⁹³ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 44. Az eljárásban Széchenyi gentleman eszménye is tükröződik. A gentleman legfőbb jellemvonásai közé tartozik ugyanis az is, hogy udvarias és illemtudó, viselkedését tapintat és a másik felé forduló figyelem jellemzi. Horkay Hörcher Ferenc: *A gentleman születése és hanyatlása. Válogatott eszmetörténeti tanulmányok 1990–2005*. H. n., 2006. 5.

⁹⁴ SZIN V. 396. (1840. augusztus 3.)

⁹⁵ SZIN V. 508. (1841. október 31.)

⁹⁶ SZIN V. 459. (1841. március 25.)

⁹⁷ SZIN V. 438. (1841. január 14.)

⁹⁸ SZIN V. 592–595. (1842. május 8–14.)

⁹⁹ SZIN V. 429. (1840. december 9.)

¹⁰⁰ SZIN V. 430. (1840. december 13.), 504. (1841. október 9.)

¹⁰¹ SZIN V. 438. (1841. január 16.)

[Déjeuner] Károlyi Caroline-nál [...] melyre kényszeríttettem [...] de Crescence nincs meghívva.”¹⁰² Bár ez merőben szokatlan lehetett – éppen ezért rögzülhetett az eset a naplóban –, Széchenyi a nevelt lánya, Marie kapcsán megemlíti, hogy ő is kapott ebédmeghívásokat,¹⁰³ ami valószínűsíti, hogy Crescence-nak szintén címeztek külön invitálásokat. A társasági életben amúgy sem pusztán a férje által részt vevő hölgyről¹⁰⁴ tehát könnyen elképzelhető, hogy házas társától „távol” étkezett, így pedig Széchenyinek egyedül kellett betöltenie a házigazda szerepét.

A napló vizsgált időszakában a Széchenyi család pesti bérlakásában több mint 112 személy jelenik meg az étkezések tükrében. Pontos számot ebben a vonatkozásban nem lehet adni, mivel a bejegyzésekben leginkább az étkezésekhez köthetőek azok a részek, melyekben a gróf csak a fontosabb résztvevők leírására szorítkozott, míg a többiek az *ect.* [!] [stb.] kifejezés segítségével tette láthatóvá.¹⁰⁵ Széchenyi meghívottjai között szintén megfigyelhetőek a naplóban más szempontból is előkerülő, „jól bejárattott” nevek, mint Zichy Heinrich, Deák Ferenc vagy Batthyány Lajos, mégis többségben vannak azok a személyek, akiknek a neve a napló vonatkozó részében is kis számban jelenik meg, és Széchenyi asztalánál is mindössze egy-két alkalommal étkeztek. Az ő jelenlétük mindenképpen fontos lehetett a gróf számára, hiszen az ilyen személyekkel (például Sanfermo gróf olasz mérnök) való találkozás sok esetben kuriózzumnak számíthatott. Ez alapján az *ect.* kifejezés alá leginkább Széchenyi pest-budai barátai vagy közeli ismerősei tartozhattak, akikkel a gróf az ebédeken kívül is többször találkozhatott. Az ő jelenlétüket feltehetően csak akkor regisztrálta, ha fontos volt számára, hogy az adott napon ott voltak, vagy ha az ottlétük valamilyen benyomást gyakorolt rá.

Mind a cenki kastély, mind a második emeleti ötszobás, Ullmann Mórictól bérelt lakás rendelkezett ugyan sok ember befogadására alkalmas helyiséggel, egy átlagos főétkezés-kor maximum 4-5 fő étkezhetett Széchenyiék társaságában.¹⁰⁶ A nagyobb jelentőségű étkezéseknél azonban előfordult, hogy a „Széchenyi-háznak” 16-18 személyt is el kellett látnia. Az igazán különleges alkalomnak számító, 1840. augusztus 20-án tartott, a cenki kastély új szárnyának felavatásával egybekötött István-nap alkalmából Cenken 70 embert is vendégül láttak. „Ebéd [Diner] circa 70 személyre az üvegházban. Minden jól s rendben, csak a számár [Zichy] Hermann ivott Wesselényi egészségére felette ostobán.”¹⁰⁷ Ez a nagyszámú vendégsereg azonban korántsem tekinthető szokásosnak a magánszemélyek

¹⁰² SZIN V. 577. (1842. március 29.) Vö. Széchenyi: *Napló*, 883. Velkey: *Este társaság hozzánk*, 82., 87.

¹⁰³ SZIN V. 509. (1841. november 5.)

¹⁰⁴ SZIN V. 658. (1842. december 11.); Fábri: *Hétköznapi élet*, 18–19.

¹⁰⁵ SZIN V. 416. (1840. november 5.), 557. (1842. február 20.) Ha csak egy személy érkezett hozzá látogatóba, mindig megnevezte vendégét.

¹⁰⁶ Az *essen* egyes szám harmadik személyű *isst* alakja mutathatja, hogy előfordult, hogy csak egy személy étkezett Széchenyiék társaságában. Pl. SZIN V. 428. (1840. december 8.) E szó használatával sem teljesen következetes azonban a gróf, előfordult, hogy több személyt is ezzel jelenített meg. Pl. SZIN V. 399. (1840. augusztus 28.) Több esetben egy *mit* (-val/-vel) előtagot helyezett hozzá, mellyel többségében azt fejezte ki, hogy az adott személy a családjával látogatta meg őket. Pl. SZIN V. 410. (1840. október 14.)

¹⁰⁷ Széchenyi: *Napló*, 825. Bővebben lásd Környei Attila: A politikus magánélete. Gróf Széchenyi István névnapja 1840-ben. In: *A Xántus János Múzeum és a Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok évkönyve*. Szerk. Domonkos Ottó – Némethné Jankovits Gyöngyi. Győr, 1995. (Arrabona. Múzeumi közlemények 34) 55–79.

által szervezett dinerek között, a 60-70 fős vagy annál is magasabb létszám leginkább nyilvános étkezésekhez kötődhetett.¹⁰⁸

Az ilyen formálisabb étkezések esetén Széchenyi különösen körültekintő lehetett, máskülönben nem jegyezte volna le például a cenki eseményről mintegy megnyugodva, hogy minden rendben lezajlott. Bár Kovács Lajos szerint „udvariasabb és csinosabb cselelése senkinek sem volt”,¹⁰⁹ háza szervezetlenségére Széchenyi több alkalommal is panaszkodott. Egy bejegyzésében például amiatt bosszankodott, hogy vendégei étlap nélkül maradtak.¹¹⁰ Ebben az időszakban igen gyakran adódtak a szakácsokkal is problémái. Egy novemberi napon például arra ért haza, hogy az új szakácsnője felmondott,¹¹¹ az újabb és újabb szakácsokkal azonban mindig akadt némi probléma. Franzese például túl lassúnak bizonyult. „Dessewffy A[uréli] nálunk eszik [isst]. Franzese kereken 6 zsemlét megéget személyenként... olyan lassú”¹¹² – panaszkodott egyik bejegyzésében. Így folytatódott a próbaebédek sora,¹¹³ miközben egy 16 vendéget számláló diner alkalmával már Duchange-t, a Kaszinó egykori¹¹⁴ vendéglőjét kérte fel szakácsnak, talán éppen a problémák elkerülése végett.¹¹⁵ A grófnak nemcsak alkalmazottjaival akadtak problémái, ugyanis az Ullmann-ház ebédlője sem bizonyult mindig megfelelőnek.¹¹⁶ „Beesik az eső az ebédlőmbé”¹¹⁷ – írta például egyik jegyzetében.

Maga a meghívás leginkább inasokhoz kötődhetett, de levélben is történhetett, amelynek esetében az invitálás szólhatott a következő napra,¹¹⁸ de több leveléből az látszik, hogy a meghívás ugyanazon a napon is történhetett, mint amelyre szól. Előfordult például, hogy Tasner Antalnak reggel 7 órakor írt levelet a gróf, hogy ha lehet, aznap 3 órakor egyen vele.¹¹⁹ Ezt a „lazaságot” azonban valószínűleg csak pesti tartózkodásai során és csak munkatársaival szemben engedte meg magának, a hasonló értelmű levelek mind olyan személyekhez íródtak, akik ilyen kapcsolatban álltak vele. A főnemeselek esetében valószínűbb, hogy inas útján történhetett a meghívás, ahogyan az is, hogy pár nappal előre egyeztettek az étkezés leendő időpontját.¹²⁰ Az 1841. február 25-i bejegyzésében

¹⁰⁸ SZIN V. 388. (1840. június 8.)

¹⁰⁹ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 241. Hasonlóan fogalmaz Széchenyi alkalmazottjairól: [Karl Maria] Kertbeny: *Erinnerungen an Graf Stephan Széchenyi*. Genf, 1860. [2. kiad.] 9.

¹¹⁰ SZIN V. 588. (1842. április 25.)

¹¹¹ SZIN V. 418–419. (1840. november 11.)

¹¹² Széchenyi: *Napló*, 866.

¹¹³ Ebben az időszakban 6 alkalommal próbálták ki új szakácsot.

¹¹⁴ Az aktuális vendéglősnek a Kaszinó megtiltotta, hogy máshol is feljánlja szolgálatait. MTA KIK Kt. K 168/88. Vendéglői szerződés.

¹¹⁵ SZIN V. 527. (1841. december 14.)

¹¹⁶ A naplóban az enteriőr nem látszódik, ám Kertbeny Károly egy látogatása alapján néhány szóban az Ullmann-ház ebédlőjére is kitér a grófról készült irományában. Az ebédlőben „az egyik fal mentén faragott kredencek húzódtak, melyekre élükre állítva ezüsttálakat és ezüsttányérokat támasztottak”. Oplátka: *Széchenyi István*, 365.

¹¹⁷ SZIN V. 437. (1841. január 12.)

¹¹⁸ *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, I. 344. (Lenhossék Mihályhoz, 1839. június 19.)

¹¹⁹ SZIL III. 487.

¹²⁰ Bár a vidéki vendégségek esetén valószínűbbnek tűnik, hogy mágnástársainak levelet írt, és nem inasaival üzent, ezen esetekben is igen nagy jelentősége lehetett, hogy néhány nappal előre szóljon vendégeinek, már csak azért is, hogy időben meg tudjanak jelenni vidéken.

például előre jelezte a naplóíró, hogy aznap ebéd lesz nála, melyre több fontos vendéget vár. Később azonban kénytelen volt visszakanyarodni jegyzetében ezen téma felé, hogy jelölje, nem mindenki tudott jelen lenni az eseményen.¹²¹ Egy másik bejegyzésében hasonló megjegyzéseket tett, ám Károlyi György távolléte kapcsán azt is megtudjuk, hogy a távolmaradást illető előre jelezni a házigazdának.¹²²

A hirtelen betoppant vendégeket a kevésbé formális főétkezések tűrhették meg. Ezen a legtöbb esetben az *essen* igével jelölt étkezéseken a munka is terítékre kerülhetett, ám az a formális étkezések asztalai közé is beszivároghatott. Széchenyinél megesett ugyanis, hogy étkezés közben sem tudott elszakadni munkájától. Bár az arra utaló adatok, hogy valakit evés közben talált, ennek illetlenségére világíthatnak rá, a sürgős dolgok kivételt jelenthettek számára.¹²³ Egy Klemm Józsefhez írott levél alapján látszik, hogy néha őt is zavarták étkezés közben,¹²⁴ ám a munka és evés nála legtöbb esetben amúgy sem vált el élesen egymástól. „Minthogy nekem naponkint végezni valóm volt vele, többnyire ebédje idejét választottam, s ha ebédhez ült hírt adott nekem komornoka s én asztalához ültem vele dolgainkat megbeszélni. [...] közbe felpattant székéről s a mellette lévő szobába futott íróasztalához s néha jegyzetet tett, vagy ebéd közben kivette zsebkönyvét és feljegyezte benne azokat, mik végzendők volnának.”¹²⁵ Így emlékszik vissza Kovács Lajos, aki szerint már a korabeliek is megjegyezték Széchenyi étkezéseiről, hogy mennyire a munka körül forognak. Néhány naplóbejegyzésében is megjelenik a munka. Egy alkalommal Chrismar Ferenc gőzhajózási alkalmazottal például a szénszállításról tanácskozott étkezés közben,¹²⁶ de előfordultak olyan esetek is, amikor egyenesen munkaebédekről beszélhetünk. 1841. január 17-én például Kirk Henrik, az angol–magyar intézet képviselője és Mr. Dashwood, az egyik ügynöke érkezett a grófhöz vendégségbe.¹²⁷ Egy az 1844. évi országgyűlésen megjelenő úriemberrel pedig egy „lebujba” volt kénytelen ellátogatni: „... elmentünk egy lebujba. Itt tárgyat szerencsésen kifejtethém, és mire a hatodik pár kolbászt lenyeltem – majd megbetegedtem tőle – már emberem egészen az enyém volt. Itt a titok kulcsa [...] annyi a befolyás, a mennyi tormás kolbászt tud valaki enni.”¹²⁸ Kovács Lajosnak a gróf elbeszélésére adott kommentárja szerint Széchenyi „nem kíméli száját és lábát és nincsen előtte sem utcai távolság, sem emeleti magasság”,¹²⁹ ha meg kell nyernie valakit ügyének. A bálók sem voltak mentesek a munkától. Fáy András egyik cikkében például visszaemlékszik „egy estélyére a nemes grófnak, melyen pár óra alatt, több ezer forintot íratott alá a dunaparti nemzeti színházra”.¹³⁰

¹²¹ Széchenyi: *Napló*, 846.

¹²² SZIN V. 589. (1842. április 28.)

¹²³ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 44–45.

¹²⁴ *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 424.

¹²⁵ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 248.

¹²⁶ SZIN V. 447. (1841. február 7.)

¹²⁷ SZIN V. 439. (1841. január 27.)

¹²⁸ Kovács Lajos idézi Széchenyi Vas Gereben napilapjában (*Nép Barátja*) való megszólalását. Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 257–258.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Fáy András: *Gróf Széchenyi István pestmegyei működése. Budapesti Szemle* [15. köt.] (1862) 48–49. sz. 89.

A társaság igazán fontos volt Széchenyi számára, így többször azt is lejegyezte, ha egy-egy ebédre nem hívták meg. „A Casinóban eszem [esse]. Ürményi, a koronaőr ad ebédet [gibt Diner] a Casinóban. Pestmegyeiek és fiumeiek. Nagyon csodálkozom, hogy én nem vagyok hivatalos.”¹³¹ Amint Velkey Ferenc megfogalmazza „nem lehet egyszerű eseménytényként (»nem hívták meg«, »nem látogatták meg«, »egyedül érezte magát« stb.) kezelni Széchenyi mellőzöttségének, magányának ill. elhagyatottságának a naplóbeli »tükröződését«”.¹³² Kézdi Balázs elképzelése szerint az ilyen bejegyzésekben, melyekben az „elszigeteltség”, a „kirekesztettség” jelenik meg, Széchenyi nárcisztikus személyisége tükröződik. „Az ilyen emberek másokkal való érintkezésük során szokatlan módon sokat foglalkoznak saját személyükkel, nagyon igénylik, hogy mások szeressék és csodálják őket.”¹³³ „Beteges érzékenysége” nemcsak abban ragadható meg, hogy gyakran elejtett félmondatokból vagy egy-egy gesztusból – mint meghívásának elmulasztása – von le messzemenő következtetéseket, hanem abban is, ahogyan a barátok hiányára panaszkodik. „Ezeket a megnyilvánulásokat azonban óvatosan kell kezelni, értelmezésükhöz minden esetben külön meg kellene vizsgálni a kontextust, az élethelyzetet, amelyben papírra vetette. A »barátság« szó más-más jelentéstartalmára vonatkozhat a panasz: néha az egzisztenciális magányérzet váltja ki, máskor a politikai szövetségesek hiányát fejezi ki, olykor pedig csak egy, a társasági életben hiúságát ért sérelem keseríti el a naplóíró.”¹³⁴ Az Ürményi által adott ebéd látványa – mint korábban említettem –, érzékeny pontot érinthetett Széchenyi lelkében, hiszen a részvételre időbeosztását tekintve minden valószínűséggel lett volna lehetősége. Kívülről kellett azonban szemlélnie az eseményeket, amit a hely adottságaiból adódóan esetlegesen a résztvevők is észrevehettek, így ebben az esetben a „hiperérzékenységet” egy a hiúságát ért sérelem hozhatta működésbe. Ez a szempont a legtöbb ilyen megszólalás mélyén szintén megbújhat. „Tini eszik [isst] nálunk. Heinrich kapitánnyal, aki lovagias. Az egyetlen ember, akit meghívhatunk... hahaha.”¹³⁵ Ez a Heinrich kapitány meghívásáról lejegyzett eset például már a „barátok”, „szövetségesek” hiányát fejezheti ki elsősorban, ugyanakkor benne rejtőzhet egy olyan mozzanat is, miszerint Széchenyi fontosabb személy annál, hogy ilyen „jelentéktelen” személyekkel étkezzen. „Hoyosnál eszem [esse mit] Cr [essence]-szal. Ebéd [Diner] Lambnál, a kancellárnál, Johannes Liechtensteinnél – én sehol – Egyetlen barátom sincs!”¹³⁶ Hasonló lehet a helyzet ennek a jegyzetnek az esetében is. A pozsonyi diéta után ezekben az udvari körökhöz közel álló személyekben láthatott támogatókat a gróf, így a kénytelen kihagyott ebédek felsorolása kifejezheti a politikai szövetségesek hiányát, de azt is, hogy Hoyos grófnál – aki egyébként Crescence egyik mostohaleánya, Felicia révén rokon kapcsolatban állt Széchenyivel –, a kancellár vagy Lamb angol követ sokkal fontosabb személyek, s Széchenyi István grófnak, a magyar arisztokrácia egyik jelentős alakjának

¹³¹ SZIN V. 623. (1842. augusztus 28.)

¹³² Velkey Ferenc: Batthyány Lajos Széchenyi látószögében. I. Közelítések. *Századok* 141 (2007) 557–574.

¹³³ Kézdi Balázs: Széchenyi István és a magyar szuicidalitás. In: uő: *A negatív kód. Kultúra és öngyilkosság*. Pécs, 1995. 84.

¹³⁴ Fónagy Zoltán: Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány. In: *Széchenyi mint magánember*, 44–45.

¹³⁵ SZIN V. 635. (1842. október 10.)

¹³⁶ Széchenyi: *Napló*, 825.

inkább egy általuk rendezett ebéden illene megjelennie. Mivel Széchenyi érzelmi élete igen szélsőséges és bonyolult volt, így a benne munkálkodó szempontok elválaszthatatlanul összefonódhatnak a „kirekesztettségéről” szóló jegyzetekben. Az „elszigeteltség” a gróf megélt élményeiben többször körvonalazódik, ám korábbi kijelentését említés nélkül hagyva, a panaszok utáni napokban kivétel nélkül társaságban látjuk, így a naplónyomok alapján „elszigeteltségről” csak Széchenyi sajátos tapasztalati világának összefüggésében beszélhetünk, de ennek keretében is csak néhány különleges esetben. A társas étkezés ugyanis – ahogyan az az elemzésből kiderült – szerves részét képezhette mindennapjainak. Ez mégsem jelenti azt, hogy mindennap érkeztek asztalához vendégek, vagy éppen ő ment társaságba.

Több alkalommal jelenik meg ugyanis a naplóban arra utaló adat, hogy a gróf otthon étkezett, mást e mellé azonban már nem jegyzett fel, vagyis egyszerűen annyit rögzített, *esse zuhause*. Mivel egyes jegyzeteiben az *allein* [egyedül] szót is hozzá csatolta ehhez a kifejezéshez,¹³⁷ feltételezhető, hogy azon napokon, amikor csak annyit jegyzett le, hogy otthon étkezett, de nem írta mellé, hogy egyedül, nem magányosan, hanem családjával étkezett. Kovács Lajos szerint Széchenyi „családjához mélyen ragaszkodott. Annak körében mindig üdülést talált. [...] Semmiben sem hátráltatva általok, csak örömeire voltak azon rövid idő alatt, melyet nekik szánhatott, többnyire ebéd és délutáni kávézás alatt.”¹³⁸ A család, s különösen a gyerekek azonban csak igen kivételes esetekben jelennek meg a naplóban az étkezések tükrében. Béla például azért, mert az asztalnál nem megfelelően viselkedett,¹³⁹ de arról is tudunk, hogy Széchenyi kisebb fiát, Ödönt is pofon legyintette, mivel „száját mindig az abroszba törli”.¹⁴⁰ Ezek a helyzetek megerősítik, hogy Széchenyi számára nem lehetett elképzelhetetlen, hogy akár gyermekei is vele étkezzenek.¹⁴¹ A gróf tehát „teljes” családja körében ülhetett asztalhoz, ha otthon volt, ezt azonban néhány említésre méltó esettől eltekintve nem tarthatta feljegyzésre érdemesnek. Ez alapján az is feltételezhető, hogy azon napokon, amikor nem jegyzett le semmilyen étkezésre utaló adatot, legtöbb esetben szintén otthon étkezett, hiszen, ha máshol került asztalhoz, feltehetően lejegyezte azt.

A bejegyzések „nem szembeszökő értelme”

A jelentések és jelenségek felfejtése után az üzenetek felé fordulok, melyek vizsgálata több, mint pusztán a jelenség leírása, hiszen megismerésükhöz a jelentés nyomába kell szegődnünk.¹⁴² Ez a jelentés azonban már nem az a jelentés, ami egy-egy kifejezés értel-

¹³⁷ Az egyedüllét egy esetben a Kaszinóhoz kötötten is megjelenik, ám ebben a bejegyzésben Széchenyi azt is feljegyezte, hogy későn került asztalhoz. Magányát feltehetően ez okozta. SZIN V. 529. (1841. december 20.)

¹³⁸ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 248.

¹³⁹ Széchenyi: *Napló*, 884.

¹⁴⁰ Oplatka: *Széchenyi István*, 361.

¹⁴¹ Két nevelt lánya, Caroline és Marie – a gyakran étkezéssel járó bálokra is – több alkalommal elkísérték nevelőapjukat. Pl. SZIN V. 543. (1842. január 24.), 553. (1842. február 11.)

¹⁴² Clifford Geertz: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. A „benszüllöttek szemszögéből”: az antropológia megértés természetéről. In: uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Bp., 2001. 194–226.

mét határozza meg, amikor ugyanis az üzenetet keresem, abból az antropológiai célkitűzésből indulok ki, „hogy egyetlen fókuszba helyezett esemény részletes kidolgozásával, annak teljes kontextusát és kulturális jelentéseit a legnagyobb óvatossággal szemügyre véve”¹⁴³ „kifürkészem a dolgok nem szembeszökő értelmét”.¹⁴⁴ Ehhez a naplót mint a „megélt emberi tapasztalatok” forrását szemlélem, s így az nem más, mint Széchenyi tapasztalati tere, amely arról ad felvilágosítást, „mi alkotta adott helyen és időben, meghatározott szociális miliőben az észlelésre, a beszámolásra méltó dolgok körét, mi volt az, ami belekerült figyelme és tapasztalati világa akkor érvényes” terébe.¹⁴⁵

Vizsgálatom kiindulópontjával először is magát az írás helyzetét és tevékenységét teszem meg, a szövegek értelmezését, olvasását ugyanis „meghatározza az a speciális íráshelyzet [...], amely az írás alanyát az általa írott szöveghez, az írás tematikájához vagy tárgyához, a nyelvhez és önnön tevékenységéhez fűzi”.¹⁴⁶ Az elemzés így arra irányulhat, hogy azoknak a dolgoknak, amelyeknek volt akkora értéke, jelentősége, hogy bekerüljenek a tapasztalati térbe, milyen jelentést tulajdonított Széchenyi. Hasonlóan fontos kérdés ugyanakkor az is, hogyan érzékelt a körülötte lévő világot. Ennek megvilágítására kerülnek előtérbe az érzetek, érzelmek, magatartási minták és az értékek, vagyis a „megélt” dolgok.

Az étkezések – mint láttuk – szerves részét képezik a „tapasztalati térnek”. Gyakran értesülünk róla, kivel, hol és/vagy mikor étkezett, alig pár olyan leírást találunk azonban, melyből arra lehetne következtetni, mit szolgáltak fel a grófnál vagy a környezetében. „Festetich Minánál pompás magyar ebédet eszem [esse bei (...) Diner]”¹⁴⁷ – szól az egyik ilyen jegyzet. A reformkorban a kultúra egyes elemeire, mint az étkezés vagy az öltözködés, a „nemzeti önkép” kialakításának eszközeként tekintettek.¹⁴⁸ A nemzeti jellegű ételek fogyasztásával, s talán még inkább feltalálásával tehát például a nemzeti jelleg megőrzése mellett kötelezhatték el magukat a korabeliek. A 19. század közepén azonban még csak a magyar konyha iránti érdeklődés útnak indulásáról beszélhetünk, az előkelőbb házakban – így Széchenyiéknél is – ugyanis továbbra is a nemzetközi – főként a francia és német – konyha maradt a meghatározó.¹⁴⁹ A magyaros ebéd Széchenyi számára tehát valószínűleg nem lehetett mindennapos, éppen ezért jegyezhetette azt le. Az ételeket tartalmazó jegyzetek egy részében tehát a különös, a szokatlan, az egyedi áll a középpontban, mint például az az eperfagylalt, amelyet Széchenyi kivételesen nem a kioszkban, hanem Sina báró bécsi otthonában fogyasztott és kivételesen nem a nyári hónapokban, hanem egy októberi napon.¹⁵⁰ Különlegessége miatt kerülhetett be a tea is a „tapasztalati térbe”, hiszen Széchenyi ezt szintén nem otthon, hanem angol barátjánál, Tierney Clarknál

¹⁴³ Stone: Az elbeszélés újjászületése, 910.

¹⁴⁴ Geertz: Sűrű leírás, 220.

¹⁴⁵ Gyáni: Egy budapesti polgárcsalád, 134.

¹⁴⁶ Z. Varga: Önéletírás-olvasás, 88.

¹⁴⁷ Széchenyi: Napló, 835.

¹⁴⁸ Vö. Lukács Anikó: *Nemzeti divat Pesten a 19. században*. Bp., 2017. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 6.)

¹⁴⁹ Fábri: *Hétköznapi élet*, 70.

¹⁵⁰ SZIN V. 633. (1842. október 1.)

fogyasztotta. A teázás a gróf életében feltehetően nem volt általános jelenség, különben elegendő lehetett volna a látogatás tényének rögzítése, ahogyan más esetekben is.¹⁵¹

Leginkább mégis májproblémáinak összefüggésében írt az általa fogyasztott ételek-ről. A gróf egészséges és beteg időszakai között az elfogyasztott ételt tekintve azonban feltehetően nem lehetett nagy különbség,¹⁵² a hangsúly tehát nem feltétlenül arra kerül a jegyzetekben, mit evett, hanem arra, mennyit. „Kaszinó. Káposztát és 5 nagy fánkot eszem [esse] meg. – Az evéstől és a dühbe gurulástól nem tudom magam megtartóztatni.”¹⁵³ Milyen jelentősége lehetett ennek az esetnek? Mivel Széchenyi májproblémákkal küzdött, ami miatt gyakran panaszkodott emésztési zavarokra, rosszulletre, az 5 nagy fánknak emiatt is lehetne jelentősége. Panaszokat azonban sem az aznapi, sem az elkövetkező napok bejegyzéseiben nem találunk. Az is előfordulhat, hogy igazán ízletesnek találta az aznapi ételt, ezért jegyezte le azt, hiszen ilyen jellegű közlésekre is találhatunk példát a naplóban.¹⁵⁴ A bejegyzés második része azonban arról árulkodik, hogy e regiszter mélyén az önvizsgálat és a változtatás igénye bújhat meg. A napló ugyanis nemcsak a gróf személyiségének tükrö, de egyúttal személyiségének alakító eszköze is. Széchenyi emberideálja a „testében, lelkében, szellemében, erkölcsében »tökéletesülő« férfi”¹⁵⁵ volt. Önmaga elé ezt a normát állította. Motivációja mögött több késztetés megbújhat. „Az Angliát többször megjárt, kiváló angolszász műveltséggel rendelkező gróf magánéleti szinten, öltözködési és étkezési szokásaiban is egyaránt és köztudottan anglomán beállítottságú” volt.¹⁵⁶ Széchenyi tehát „beszélte” a gentlemannyelvet. „Beszélte” többek között életmódjával, meggyőződéseivel, szokásaival, szerepválasztásaival, „azáltal, hogy annak alanyává tette önmagát”.¹⁵⁷ A „kicsinosult polgári életvitel” az étkezések kapcsán a mértékletességben ragadható meg, hiszen a „polgári étkezési rituáléban fontos szerep jutott az éhség-érzettel szembeni önuralom szigorú követelményének”; vagyis igyekezni kellett, hogy lehetőleg a látszatát is elkerüljék a habzsolásnak, „hogymértéktartással, az önuralom jegyében igyekezzenek kielégíteni az elemi emberi ösztön által diktált szükségletet, az éhségérzet csillapítását”.¹⁵⁸ Ennek az élethelyzetnek a naplólenyomatában tehát közvetlenül szólalhat meg a gentlemaneszmény. „A »józan mértékletesség« maximája persze közhelyszámba megy a korszak szövegeiben; a keresztény hagyománnyal átítatott klasszikus műveltséganyag szintén tematizálja.”¹⁵⁹ Széchenyi szemléletében „a keresztény valláserkölcis folyamatos tökéletesedésre intő szemlélete” – melyre már fiatal korában

¹⁵¹ SZIN V. 499. (1842. szeptember 19.)

¹⁵² Mivel a naplóban az elfogyasztott ételekre vonatkozó adatok igen szórványosak, esetlegesek, s legtöbb esetben nem is ennek rögzítése lehetett a naplóíró szándéka, e vizsgálat keretében ezeket a regiszter-elemeket nem elemzem.

¹⁵³ Széchenyi: *Napló*, 872.

¹⁵⁴ SZIN V. 554. (1842. február 14.)

¹⁵⁵ Velkey Ferenc: A keresztény perfektilitás Széchenyi „sportemberi” motivációjában. In: *Széchenyi mint magánember*, 111.

¹⁵⁶ Bodrogi Ferenc Máté: Széchenyi István és a gentlemanek nyelve. *Irodalomtörténet* 92 (2011) 160.

¹⁵⁷ Uo. 151.

¹⁵⁸ Gyáni: *Az elveszített múlt*, 64. A mértékletesség szabályát hasonlóképpen fogalmazza meg Széchenyi is. *Széchenyi István válogatott művei*, III. 114–131.

¹⁵⁹ Bodrogi: Széchenyi István és a gentlemanek, 161–162.

kialakult vallásos meggyőződése tehette nyitottá – szintén meghatározó, így a keresztény perfektilitás gondolata is befolyásolta embereszményét,¹⁶⁰ ezzel együtt pedig feltehetően az étkezésekkel kapcsolatos beállítottságát is,¹⁶¹ ami egyúttal azt is mutatja, hogy a „tökéletesedés” a gyakorlatban többkomponensű lehetett.

Milyen súlyúnak lássuk az egyes elveket? Megválaszolhatatlan, ahogyan az is, „mikor milyen mértékben deformálja a betegség belső, számunkra teljességgel ismeretlen motívumvilága [...] cselekedeteinek indítékait”.¹⁶² Az önvádak mindenesetre az ilyen típusú bejegyzésekben is szép számban felbukkannak, így kétségtelen, hogy a betegség szerves módon beépült Széchenyi étkezésekkel kapcsolatos életmozzanataiba is. „Nem tudom magam megtartóztatni a vacsorától [Souper] és mégis meglehetősen jól vagyok. Nem érdelem meg.”¹⁶³ Ebben a bejegyzésben például Széchenyi „lelkiismereti szorongása” tör felszínre, „amely az élményvilágban mint állandó büntudat, bűnösségi érzés realizálódott”.¹⁶⁴ A szorongás elhárítása meghatározta az életvitelt is. Az étkezések kapcsán ez szintén a mértékletesség ideájában ölthetett testet, melyet tehát nemcsak a korabeli eszmék, de a „vezeklés”¹⁶⁵ gondolata is motiválhatott. „... annak ellenére, hogy sokat vacsoráztam [souple], jól vagyok”¹⁶⁶ – írja egyik bejegyzésében, mintha azt várná, hogy rosszul legyen, mintha az megérdemelt büntetés lenne. Ez a jegyzet ugyanakkor nemcsak a bűnösségről és a bűnhődésről, hanem az állandósult betegségtudatról is tudósíthat. A rosszulételet tehát nemcsak azért várhatta, mert büntetésként tekintett rá, hanem azért is, mert „beképzelte” magának a betegséget. Kézdi Balázs szerint ugyanis a májbaj „az ivással kapcsolatos büntudatának hipochondriás átdolgozásának bizonyul”. Szerinte tehát a rosszulételet mind az evési és ivási szokásokkal összefüggő hipochondriás panaszok.¹⁶⁷ Széchenyi néhány megszólalásából valóban úgy tűnik, mintha gyengélkedése vagy éppen felgyógyulása fejben dőlné el, nem hisz orvosainak állapotát illetően,¹⁶⁸ ám sok esetben fájdalmai valóságosak lehettek.¹⁶⁹ A tünetekre való várakozás tehát egy korábbi rossz tapasztalatból fakadó reális „elvárás” is lehetett, s éppen ezért a mértékletességet valóban motiválhatta a későbbi panaszok elkerülése is.

Ezt a bonyolult, testi és lelki panaszokkal átszótt betegségtudatot teljességgel feltárni lehetetlen. A kérdésben tehát nagyon óvatosan kell eljárunk, – amint Csorba László Széchenyi általános kórállapotáról összegzően megjegyzi –, „ma nem tehetünk mást, mint becsületesen bevalljuk: nem tudjuk pontosan mi volt Széchenyi betegsége, nem tudjuk, mikortól szenvedett benne, mennyire formálta-deformálta személyiségét, döntéseit, egyáltalán milyen mértékben játszott szerepet mindannak befolyásolásában, amit a gróf

¹⁶⁰ Velkey: A keresztény perfektilitás, 99., 104.

¹⁶¹ Többször érvel így kései, Önismeret című művében. Pl. *Széchenyi István válogatott művei*, III. 91., 131–133.

¹⁶² Csorba László: Széchenyi betegségről. „Látja milyen beteg vagyok! Hogy élhetnék hát ezen a világon?” In: *Széchenyi mint magánember*, 152.

¹⁶³ SZIN V. 645. (1842. november 10.)

¹⁶⁴ Kézdi: Széchenyi István és a magyar szuicidalitás, 94.

¹⁶⁵ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 248.

¹⁶⁶ SZIN V. 626. (1842. szeptember 6.)

¹⁶⁷ Kézdi: Széchenyi István és a magyar szuicidalitás, 94–95.

¹⁶⁸ SZIN V. 676. (1843. február 6.)

¹⁶⁹ SZIN V. 532. (1841. december 24.)

életének és munkásságának nevezünk”.¹⁷⁰ Kétségtelen azonban, hogy a mértékletességre – s így a tökéletesedésre – való törekvéseire valamilyen módon s valamilyen mértékben rányomta bélyegét a betegségtudat.

A kiindulópontot adó bejegyzés „nem önmagában szembeszökő értelme”, üzenete – amit a mélyebb vizsgálat hozott felszínre – ez a tökéletesedésre való törekvés lehet. A rögzítés készítője egy kudarcélmény lehetett, ez adhatott olyan jelentőséget a káposztának és a fánkoknak, hogy azok bekerülhessenek a „tapasztalati térbe”. Az ember legfőbb célját – vagyis a szebbítést – ugyanis az önmegfigyelés segíti, a kudarcokkal és sikerekkel való számvetés által pedig Széchenyi olyan tapasztalatokat szerezhetett önmagáról, melyek segíthették „célirányos életrendszerének” kialakításában is.¹⁷¹ A gróf tehát az ilyen jegyzetekben önmegfigyelés közben számba vette hibáit ugyanakkor az öntökéletesítés jegyében többször reflektált is arra, mit kellene tennie. Mégsem sikerült mindig önkontrollt gyakorolnia. Ebben az étkezéssel összefüggő bejegyzésben ennek a működését látjuk.

Döblingben a Széchenyihez érkező látogatónak éppen a korábbiakhoz képest tűnt fel „hangsúlyozott mértékletessége”.¹⁷² Ez utalhatna arra is, hogy a társas események nehezíthették az önkontrollt gyakorlását.¹⁷³ Beszédes ebben a tekintetben is *Önismeret* című műve, melyben a mértékletességről szólva így fogalmaz: Ha „többnemű húst, szalonnát, az édes- és tengervizek halait, rákot, teknősbékát, csigát, nádméz-kompozíciókat, fagyaltot, sajtot, kaviárt, mindenféle tojás-tésztaeműt és tíz-tizenkét féle bort, punch glacét etc. csatolunk [...] valóban nem teszünk egyebet, mint egy közönséges nagyúri, főpapi, miniszteri, udvari ebédnek adjuk programját. [...] a vendég [...] annyi étvágyi és torkossági csáb közt [...] [n]em fogja hallani félig herbivore [növényevő] természetének azon sugárzását, hogy »bizony már elég!«”.¹⁷⁴ Az ilyen étkezésekhez kötődő társasági helyzetek alól Széchenyi nem vonhatta ki magát, s néha vele is előfordult, hogy nem találta a mértéket. „Batthyány K[ázmér]nál eszem [esse]. Semmit sem tudok már élvezni! Úgy ültem ott, mint Sancho Panza!”¹⁷⁵ Ebben a bejegyzésben például egy társas étkezés kapcsán Cervantes regényének egyik hőséhez, Sancho Panzához hasonlította magát, annak falánkságára utalva. Mértéktelenségének okát olykor ő is éppen a társaságban vélte felfedezni. Az *Önismeret*ben például így nyilatkozik: „... ha a központi nagy bokréta miatt nem láttam semmit, és két szívesen szóló vagy rám nem örömost hallgató, előttem ismeretlen egyéniségek közé kelepccézve magamat egy kissé eluntam, [...] meg nem szűnő nyelésben kestem időtöltést.”¹⁷⁶

Többször látjuk a kudarcélményt az italok, mint a bor, illetve a pezsgő összefüggésében is, melyek lejegyzésével legtöbbször szintén arra kívánt utalni a gróf, hogy túl sokat ivott. A mértékletesség ebben a tekintetben már nemcsak a „vezeklés” vagy rosszullétei, hanem magatartása miatt is fontos lehetett. Egy bejegyzésében például szégyenkezve

¹⁷⁰ Csorba: Széchenyi betegségről, 154.

¹⁷¹ Széchenyi István válogatott művei, III. 240–253.

¹⁷² Kézdi: Széchenyi István és a magyar szuicidalitás, 107.

¹⁷³ SZIN V. 542. (1842. január 21.)

¹⁷⁴ Széchenyi István válogatott művei, III. 123–124.

¹⁷⁵ Széchenyi: Napló, 916.

¹⁷⁶ Széchenyi István válogatott művei, III. 218.

jegyezte meg, hogy a túl sok ivás miatt nem megfelelően – nem *gentlemanlike* – viselkedett egy társasági étkezés során. „Batth[yány] Lajosnál eszem [esse]. Károlyi [György] quasi rosszul lesz, feláll az asztaltól. Caroline meg se mozdul – Nagyon szabadjára eresztem magam... kicsit sokat iszom. Batth[yány] L[ajos] felelősségtudásra ébreszt.”¹⁷⁷ Az ital-fogyasztástól sok esetben mégsem tudta megtartóztatni magát, sőt egy alkalommal dühében otthon is pezsgófogyasztásba kezdett.¹⁷⁸ A túlzott italozást Széchenyi balvégzetének nevezte,¹⁷⁹ mégsem tekinthetjük részegesnek. A túlzások elkerülésén ugyanis sokat fáradozott,¹⁸⁰ s bejegyzéseiben többször mintegy rosszállva jelölte meg, ha más spicces lett a társaságban,¹⁸¹ de egy vacsoráról szólva Kemény Zsigmond is úgy jeleníti meg a grófort, mint aki kívülről szemléli „elázott” társait.¹⁸²

Ezek a bejegyzések egyúttal azt is mutathatják, hogy a mértékletesség bizonyos esetekben mégis célt érhetett. Kovács Lajos megerősíti ezt: „A gróf, [...] kinek asztala minta lehetett, borai Pesten a legjobb, szivarjai a legkitűnőbbek voltak, ki annyira ismerte s becsülte ami jó – néha huzamosan szinte aszketikus életet élt [...] Szóval étkezése is csak a munkának folytatása volt, s úgy végezte, mint ebben rámért kötelességet teljesít és nem élvezetet talál.”¹⁸³ A „kudarcélmények” forrása tehát mégsem egyedül valamiféle társasági elvárás lehetett, hiszen „kicsinosult” stílusa több tekintetben még nehezíthette is, hogy megtalálja helyét a társaságban.¹⁸⁴

A siker vagy éppen sikertelenség forrása tehát a gyakorlatban – csakúgy, mint a tökéletesedésre és ehhez kapcsolódva a mértékletességre való törekvés forrása – többkomponensű lehetett. Meghatározhatta az a szempont, hogy kikkel s milyen apropóból került asztalhoz, ahogyan az is, hogy annál az asztalnál milyen társadalmi elvárások érvényesültek, vagy éppen mit táltak fel. Ugyanilyen fontos tényező lehetett azonban Széchenyi testi és lelki állapota az adott helyzetben. A „mértékletesség” szöveghelyeit éppen ezért kiemelt óvatossággal kell kezelnünk, hiszen az egyes megszólalásokban a különböző tényezők kibogozhatatlanul összefonódnak, ráadásul ezekben a szövegekben „az események, gondolatok, érzések nem önmaguktól mesélődnek el »úgy, ahogy voltak«, hanem az el-

¹⁷⁷ Széchenyi: *Napló*, 877.

¹⁷⁸ SZIN V. 602. (1842. június 2.) A düh elkerülése, a teljes önuralom szintén a *gentlemanlike* viselkedés egyik eleme lehetett, ám Széchenyi ebben a tekintetben sem tudott minden esetben önkormányzott gyakorolni. SZIN V. 539. (1842. január 16.)

¹⁷⁹ SZIN V. 701. (1843. április 5.)

¹⁸⁰ Az italozásban való mértékletesség emésztése rendben tartása miatt is fontos lehetett számára. Széchenyi *István válogatott művei*, III. 250–251.

¹⁸¹ SZIN V. 382. (1840. május 7.), 573. (1842. március 21.)

¹⁸² *Kemény Zsigmond naplója*. Bev. tan., jegyz. Benkő Samu. Bukarest, 1966. 166–167.; SZIN VI. 421. (1846. augusztus 7.)

¹⁸³ Kovács: *Gróf Széchenyi István*, I. 248–249.

¹⁸⁴ Egy bejegyzésében például megjegyezte, hogy étkezés közben ő csak saját feleségéről beszélt, utalva arra, hogy mások nem éppen így voltak ezzel. A nők iránt való végtelen tisztelet szintén a *gentleman* ismertetőjegye, így az énidéáljának megvalósítása felé vezető út sikerének jelzéseként kommentálhatta úgy önnön viselkedését: „Nagyon tisztességes.” SZIN V. 510. (1841. november 10.) Előfordultak persze olyan esetek is, amikor a gróf önmagát is igen szórakoztatónak találta (pl. SZIN V. 530. [1841. december 22.]). Kemény Zsigmond is, aki Széchenyivel éppen egy vacsora alkalmával ismerkedett meg, a gróf szellemes természetét hangsúlyozta ki naplójegyzetében. *Kemény Zsigmond naplója*, 151.

beszélés, a kimondás és a leírás aktusa – a kimondás alanya és a kimondott alany közötti kapcsolaton keresztül módosítja őket.”¹⁸⁵

Vizsgálatomban „elkeringtem” Széchenyi étkezéseinek (és arra vonatkozó napló-regiszttereinek) bonyolult mikrovilágában, ám fejtegetésem sok tekintetben még csak irányokat tud kijelölni egy későbbi kutatás útja felé. A legfőbb kutatási tapasztalatom, hogy vegytiszta képletek nincsenek, hiszen ahogyan az egyes szavak különböző jelentés-rétegei, úgy a rögzítés mögött megbúvó szándékok is kibogozhatatlanul összefonódnak. Eredményeim szerteágazóak, vagyis az eredmény maga a vizsgálat, s az általa feltárulkozó sokrétű világ.

¹⁸⁵ Z. Varga: Önéletírás-olvasás, 92.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

